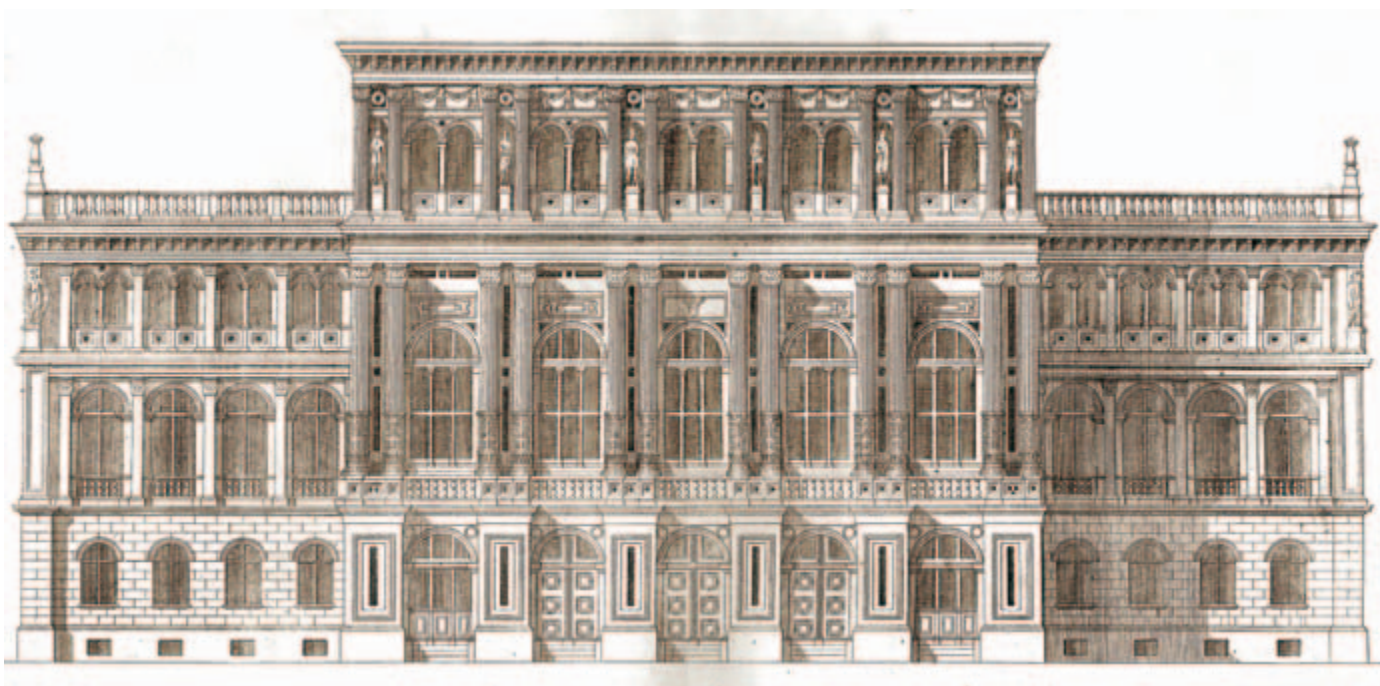

XIII. RÉGÉSZETI INTÉZMÉNYEK

RÉGÉSZ AKADÉMIKUSOK

ALFÖLDI ANDRÁS (1895–1981)

BÁLINT CSANÁD (1943)

BELLA LAJOS (1850–1937)

BÓNA ISTVÁN (1930–2001)

BÖKÖNYI SÁNDOR (1926–1994)

CZOBOR BÉLA (1852–1904)

ÉRDY JÁNOS (1796–1871)

FETTICH NÁNDOR (1900–1971)

FRÖHLICH RÓBERT (1844–1894)

GEREVICH LÁSZLÓ (1911–1997)

HAMPEL JÓZSEF (1849–1913)

HEKLER ANTAL (1882–1940)

KISS FERENC (1791–1859)

KUBINYI ANDRÁS (1929)

KUBINYI FERENC (1796–1874)

KUZSINSZKY BÁLINT (1864–1938)

LÁNG NÁNDOR (1871–1952)

MÓCSY ANDRÁS (1929–1987)

MAJLÁTH BÉLA (1831–1900)

NAGY GÉZA (1855–1915)

NAGY LAJOS (1897–1946)

NYÁRY JENŐ (1836–1914)

ORTVAY TIVADAR (1843–1916)

PAUR ISTVÁN (1805–1888)

PULSZKY FERENC (1814–1897)

RÓMER FLÓRIS (1815–1889)

SUPKA GÉZA (1883–1956)

SZABÓ MIKLÓS (1940)

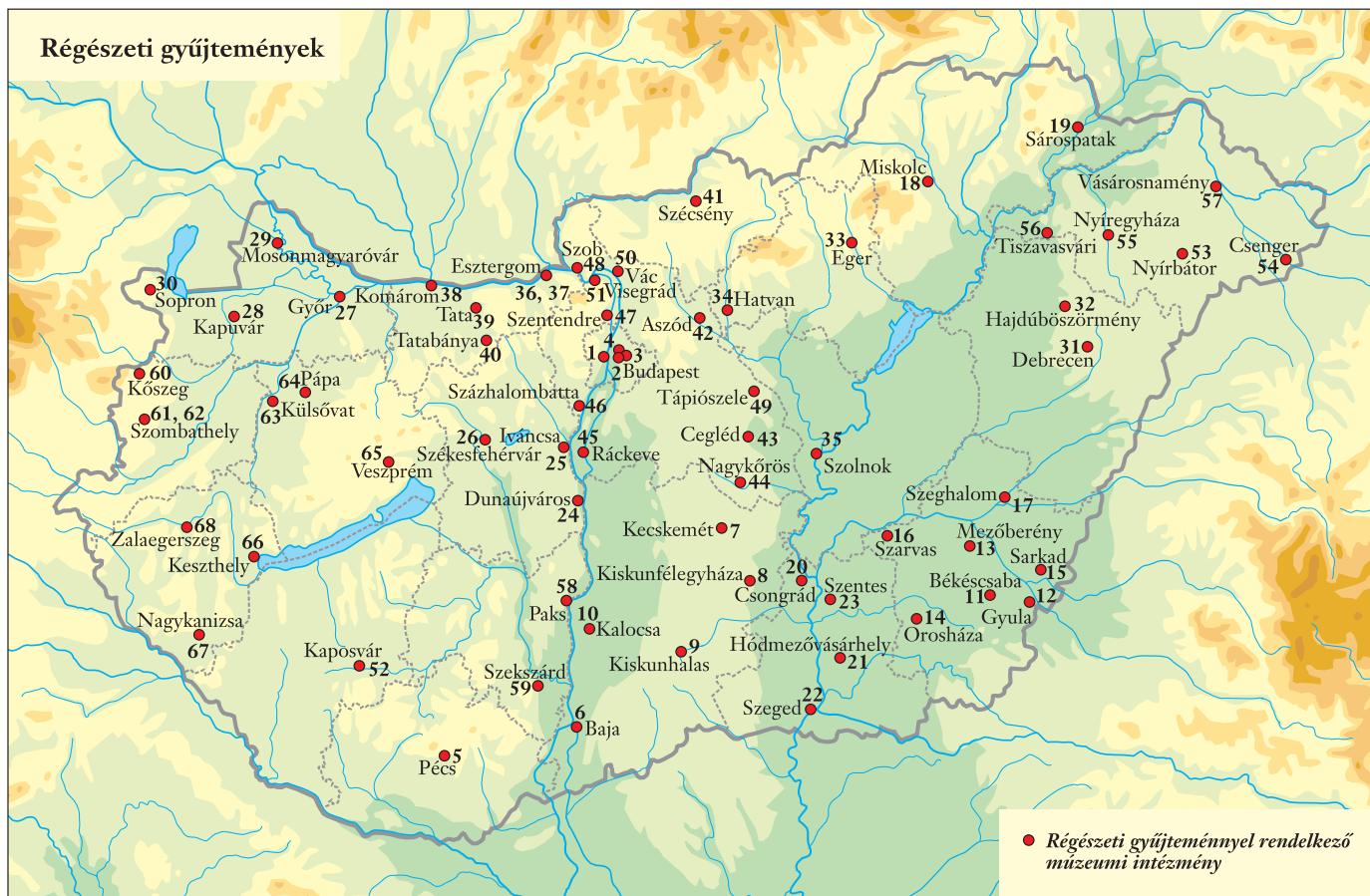
SZENDREI JÁNOS (1812–1882)

TÉGLÁS GÁBOR (1848–1916)

TOMPA FERENC (1893–1945)

TORMA KÁROLY (1829–1897)

WOSINSZKY MÓR (1854–1907)

Régészeti gyűjtőkörrel rendelkező magyarországi múzeumi intézmények

Budapest

- 1 Budapesti Történeti Múzeum
- 2 Magyar Nemzeti Múzeum
- 3 Mezőgazdasági Múzeum
- 4 Szépművészeti Múzeum

Baranya megye

- 5 Janus Pannonius Múzeum

Bács-Kiskun megye

- 6 Türr István Múzeum
- 7 Katona József Múzeum
- 8 Kiskun Múzeum
- 9 Thorma János Múzeum
- 10 Viski Károly Múzeum

Békés megye

- 11 Munkácsy Mihály Múzeum
- 12 Erkel Ferenc Múzeum
- 13 Orlai Petrics Soma Múzeum
- 14 Szántó Kovács János Múzeum
- 15 Márki Sándor Múzeum
- 16 Tessedik Sámuel Múzeum
- 17 Sárréti Múzeum

Borsod-Abaúj-Zemplén megye

- 18 Herman Ottó Múzeum
- 19 Magyar Nemzeti Múzeum
- Rákóczi Ferenc Múzeuma

Csongrád megye

- 20 Tari László Múzeum
- 21 Tornyai János Múzeum
- 22 Móra Ferenc Múzeum
- 23 Koszta József Múzeum

Fejér megye

- 24 Intercisa Múzeum
- 25 Helytörténeti Gyűjtemény
- 26 Szent István Király Múzeum

Győr-Moson-Sopron megye

- 27 Xantus János Múzeum
- 28 Rábaközi Múzeum
- 29 Hansági Múzeum
- 30 Soproni Múzeum

Hajdú-Bihar megye

- 31 Déri Frigyes Múzeum
- 32 Hajdúsági Múzeum

Heves megye

- 33 Dobó István Vármúzeum
- 34 Hatvany Lajos Múzeum

Jász-Nagykun-Szolnok megye

- 35 Damjanich János Múzeum

Komárom-Esztergom megye

- 36 Balassa Bálint Múzeum

- 37 Magyar Nemzeti Múzeum
- Vármúzeuma

- 38 Klapka György Múzeum
- 39 Kuny Domokos Múzeum
- 40 Tatabányai Múzeum

Nógrád megye

- 41 Kubinyi Ferenc Múzeum

Pest megye

- 42 Petőfi Sándor Múzeum
- 43 Kossuth Lajos Múzeum
- 44 Arany János Múzeum
- 45 Árpád Múzeum
- 46 Matrica Múzeum
- 47 Ferenczy Múzeum
- 48 Börzsöny Múzeum
- 49 Blaskovich Múzeum
- 50 Tragor Ignác Múzeum
- 51 Magyar Nemzeti Múzeum
- Mátyás Király Múzeuma

Somogy megye

- 52 Rippl-Rónai Múzeum

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye

- 53 Báthori István Múzeum
- 54 Helytörténeti Kiállítás

- 55 Jósa András Múzeum

- 56 Vasvári Pál Múzeum
- 57 Beregi Múzeum

Tolna megye

- 58 Városi Múzeum
- 59 Wosinsky Mór Múzeum

Vas megye

- 60 Városi Múzeum – „Tábornokház”
- 61 Savaria Múzeum
- 62 Smidt Lajos Múzeum

Veszprém megye

- 63 Helytörténeti Kiállítóhely
- 64 Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum
- 65 Laczkó Dezső Múzeum

Zala megye

- 66 Balatoni Múzeum
- 67 Thúry György Múzeum
- 68 Göcseji Múzeum

RÉGÉSZETI GYŰJTEMÉNYEK ÉS MÚZEUMOK

Zsidi Paula

MÁTYÁS ANTIK GYŰJTEMÉNYÉTŐL A NEMZETI MÚZEUMON KERESZTŰL A „SZAKMÚZEUMIG”

A múlt emlékeinek gyűjtése – kincsszerzés, gyönyörködtes, vagy később okulás céljából – az ókorig nyúlik vissza. Hazánk területén a reneszánsz időszakától kezdődően maradtak fenn írott források a módszeres műgyűjtésről. Messze földön ismert volt Mátyás antik gyűjteménye, mely budai palotáját díszítette. A feljegyzések szerint a lajtsromozott gyűjtemény legtöbb darabja Beatrix királyné óbudai birtokairól, az egykori római város, Aquincum területéről került a palotába. Azonban hosszú út vezetett a királyi gyűjteménytől a köz számára gyűjtött s tudományos szempontból is feldolgozott régészeti gyűjtemények létrejöttéig. A 16–18. század idején a főúri kastélyokban, illetve a kialakuló oktatási intézményekben felhalmozott műgyűjtemények gyakran tartalmaztak a mai értelemben „régészeti” tárgyakkal minősülő darabokat is.

A 18. század végén indult meg a magángyűjtemények átadása a köz számára. A folyamat kezdetét a nagyszombati *Bruckenthal Múzeum* (1777), majd a marosvásárhelyi *Teleki-gyűjtemény* (1802) megnyitása jelentette. A *Magyar Nemzeti Múzeum* megalapításával (1802), majd saját épületének megnyitásával (1848) (1. kép) otthont kaptak a régiségek, hiszen *Széchenyi Ferenc*nek a nemzet számára átadott gyűjteményei között szerepelt többek között régi-

séggyűjteménye is. József nádor az 1807. évi országgyűlésre emlékiratot készíttetett *Miller Ferdinánd*dal, ebben többek között megfogalmazta, hogy a magyar földön talált emlékek, eszközök, érmék, ötvösművek kerüljenek a múzeumba. Az új intézménynek ki kellett harcolni a Magyarországon előkerült emlékek összegyűjtésének jogát, és meg kellett szervezni a nemzeti gyűjtemények kialakítását. A múzeum a régi központi egyetem épületében nyitotta meg első kiállítását 1811-ben, az *Érem- és Régiségtár* 1814-ben vált önálló osztállyá, a gyűjtemény gyarapodását 1846-tól magyar nyelven leltározták, a múzeum adott otthont 1876-ban a Nemzetközi Ősrégészeti és Antropológiai Kongresszusnak. Az 1867-es pénzügyminiszeri rendelet mondta ki, hogy a kincseket nem kell többé Bécsbe, a császári gyűjteménybe küldeni, mely által az Érem- és Régiségtár gyűjteménye nagymértékben bővült. Megkezdődött a régészeti anyaggyarapítás fejlettebb módszerének bevezetése: *Érdy Luczenbacher János*, az ország első „ásató” régésze Székesfehérváron 1848-ban feltárta a királysírokat. A századvégi folyószabályozások, vasútépítések mindenhol ontották a leleteket. Többek között ezek a munkálatok is hozzájárultak ahhoz, hogy a kiegészést követően sorra alapították a helyi érdekeltségű tárgyak gyűjtését szolgáló városi múzeumokat. Létrejöttük előzményei között feltétlenül meg kell említenünk azokat az önkéntes alapon szerveződő múzeumi társulatokat, egyleteket – tagjaik között az érdeklődő laikusok mellett a kor kiemelkedő régészeinek egyike-másika is szerepet vállalt –, amelyek felkutatták, összegyűjtötték a város vagy egy adott terület régészeti emlékeit, és nem egyszer vállalkoztak tudományos igényű közzétételre is. A magyar régészet szempontjából máig meghatározó fontosságú volt a *Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat* létrejötte 1878-ban. A 19. század vé-

1. A Magyar Nemzeti Múzeum 1848-ban megnyitott épülete

2. Az Aquincumi Múzeum 1894-ben átadott épülete a polgárváros helyreállított emlékei között

gétől sorra váltak önálló országos múzeummá az egyes gyűjtemények/tárak (néprajzi, képzőművészeti, iparművészeti, természettudományi). Bár a 20. század első harmadában a gyűjtemény csekélyebb mértékben gyarapodott, a tudományos tevékenység eredményeit három új kiadványsorozatban is követhették az érdeklődők (*Archaeologia Hungarica*, *Bibliotheca Humanitatis Historica*, *Folia Archaeologica*).

A 19. század utolsó harmadára kialakult folyamatnak, melyet akár múzeumalapítási mozgalomnak is nevezhetnénk, egyik motorja, legfőbb mozgatója az a *Rómer Flóris* volt, aki a régészeti topográfiai adatgyűjtés megindításának úttörőjeként is ismert. Ez idő tájt, 1894-ben nyitották meg a főváros első saját alapítású (régészeti) múzeumát, az *Aquincumi Múzeumot* is, az óbudai ásátások során előkerült régészeti leletanyag elhelyezésére, és a közönség számára történő bemutatására. **(2. kép)** A múzeumok feletti szakmai felügyeletet 1922-ig a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége* gyakorolta, szerepét később a vidéki *Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége* vette át.

A második világháborút követően, mintegy 15 éves átmeneti időszak után, a 60-as évek elejétől kezdődően kialakult az az intézményhálózat, amely azután több évtizedre meghatározta a „régészeti” tevékenységet folytató múzeumok működési kereteit. Ennek legjellemzőbb eleme a megyei múzeumi hálózat létrejötte volt, amely a korábbi központi irányítást váltotta fel. Az 1949., majd az 1963. évi szabályozás révén a 19 megyei szervezet – valamint a szervezethez kapcsolódó fővárosi múzeum (*Budapesti Történeti Múzeum*) – egyfajta „decentrumként” – illetékességi területén belül felelősen ellátta a régészeti gyűjteményekkel és

a régészeti tevékenységgel kapcsolatos koordinálási, irányítási, szervezési és felügyeleti teendőket, ezzel elősegítette a vidéki régészeti központok, tudományos műhelyek kialakulását. A folyamat azonban azzal járt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum elveszítette a kiemelkedő műtárgyak kiválasztásának jogát, az ország egyetlen négyzetméterén sem volt felelős a földben rejlő régészeti, történeti emlékekért. Hasonló feladatmódosulás egyébként más európai „nemzeti” jellegű múzeum esetében is lejátszódott. A változás a korábbi dinamikus gyűjteménygyarapodást megakasztotta, s a továbbiakban a gyűjtemény csak az anyagi lehetőségek függvényeként növekedhetett.

Az 1990-es évek elején azonban olyan változás történt hazai régészetünkben, amelynek jelentősége szinte a múzeumok alapításának súlyával ért fel. Országos jelentőségű, több megyei szervezetet is érintő nagy beruházások földmunkái indultak meg vidéken, és a fővárosban is újabb lendületet kapott az építési tevékenység. Egymást érték a beruházások, melyek a korábbinál nagyságrendekkel több és kiterjedtebb feltáró tevékenységet igényeltek. A feltárások során korábban nem látott mennyiségű régészeti leletanyag árasztotta el a „régészeti” múzeumokat. A Magyar Nemzeti Múzeum így nehezen tud egy állandó kiállításon a legújabb kutatási eredményeket is magában foglaló, átfogó keresztmetszetszerű képet adni az itt élt népségek és a magyar nép történetéről úgy, hogy a kutatások és a leletek más múzeumokhoz kötődnek. Így felmerül a „nemzeti letét” intézményének lehetősége, ami azt a fogalmat rejti magában, hogy a bármely szempontból fontos vagy kiemelkedő értékű műtárgyak hosszabb-rövidebb ideig bemutatásra kerülnének a Magyar Nemzeti Múzeumban.

A statisztikai adatok alapján ma mintegy 68 olyan múzeumi intézmény van, amelyik régészeti gyűjteménnyel rendelkezik (ld. a fejezet főtérképét), mellettük azonban számos helytörténeti gyűjteményben, kiállítóhelyen stb. találunk régészeti anyagot a nyilvántartott több mint 800 muzeális intézmény közül. Az elmúlt időszakban megfigyelhető a többféle gyűjtőkörrel, illetve gyűjteménnyel rendelkező múzeumokban a régészeti tárgyak gyarapodásának dominanciája. Ez a dinamikus gyarapodás – az ország teljes évi műtárgy-gyarapodásra fordított költségének mintegy 71,6%-a – részben a gazdasági szféra által diktált ütemhez igazodó feltárások folyamatosan növekvő számából adódik. Az adat tükrözi továbbá a törvényalkotó abbéli felelősségérzetét is, hogy az építkezések által veszélyeztetett, pótolhatatlan történeti forrásokat jelentő lelőhelyeket és leleteket nem hagyja elpusztulni, s a mentés finanszírozásáról is rendelkezik.

A régészeti leletek utóbbi időszakban tapasztalt örvendetes gyarapodása azonban nem járt együtt a nyilvántartott, beletárolt régészeti tárgyak azonos mértékű gyarapodásával. 1997-re a leltározott-leltározatlan darabok aránya 81% volt. Az 1997. évi CXL. törvény ennek a munkafázisnak a finanszírozásáról is rendelkezett, azonban a személyi feltételek megteremtése, valamint a munkakörülmények (helyhiány) következtében egyelőre nem tapasztalható e téren jelentős áttörés a korábbi évekhez képest. A probléma megoldását segítené, ha a nyilvántartó feladatok szakmai elismertsége és anyagi megbecsülése az ásatások rangjára emelkednék.

A „RÉGÉSZETI” MÚZEUMOK VÁLTOZÓ FELADATAI A 19. SZÁZAD VÉGÉTŐL, MEGSZÜLETÉSÜKTŐL NAPJAINKIG

A múzeumok alapításának időszakától kezdődően voltak olyan alapvető tevékenységek (gyűjteménygyarapítás, nyilvántartás, raktározás, műtárgyvédelem, kiállítások és közművelődési tevékenység, tudományos kutatás), amelyek feladatkörükhöz tartoztak. Változott azonban a tevékenység tárgya, kezdetben maga a régészeti lelet begyűjtése volt a cél, majd később kibővült a lelőhellyel, azaz a „történeti fontosságú területek védelmével” (1949. évi 13. sz. tvr.), ma pedig már régészeti örökségünk komplex védelméről beszélünk. Ezek felderítése, nyilvántartásba vétele, megőrzése csakúgy feladata saját illetékességi területén belül egy régészeti tevékenységgel bíró múzeumnak, mint a lelőhely feltárásából származó leletekről vagy más információt hordozó szakanyagról (állat- vagy embercsont, anyagvizsgálati minták stb.) való gondoskodás. Napjainkban a múzeumok többsége gyűjteménygyarapítási stratégiájában a gyűjtemény történeti forrásértékének biztosítását helyezi előtérbe.

A régészeti tevékenységgel foglalkozó múzeumok tudományos műhelyek, ennek látványos bizonyítékai a rendszeresen megjelenő múzeumi évkönyvek és a szakkiad-

ványok, európai színvonalú kiállítás-katalógusok. Az utóbbi időben az ásatás, a feldolgozás és a közzététel feladathármasából kényszerűen az ásatásra helyeződött a hangsúly. A tervezett kutatások terén az utóbbi évtizedekben előtérbe kerültek a több korszakot reprezentáló ún. mikroregionális kutatások. Ezekben a kutatásokban – a területileg illetékes múzeumok mellett – szakembergárdájával a Magyar Nemzeti Múzeum is részt vesz, lehetővé téve, hogy a gyűjtemények számban ugyan kevesebb, de teljes reprezentációs értékű leletegyüttesekkel bővüljenek.

A múzeumok fontos szerepet játszanak az adott terület kulturális életében. A statisztikai adatok szerint a látogatók szívesen keresik fel a régészeti kiállítással rendelkező múzeumokat. A „régészeti” múzeumok látóivalóit kiegészítik a témához kapcsolódó régészeti műemlékek, régészeti parkok. A múzeumok a hagyományos kiállítási programokon kívül egyre több „élő” régészeti bemutatót rendeznek, amelyeken keresztül az egyébként vitrinbe zárt tárgyakat használat közben, eredeti környezetükben mutatják be.

FELTÁRÁSOK: KINCSKERESÉSTŐL AZ AUTÓPÁLYA RÉGÉSZETIG

Ernyey Katalin

Kezdetben a régészeti leletek közül igazán fontosnak csak a nemesfém tárgyakat, érmekeket tartották. A legelső „örökségvédelmi” jogszabályok, az uralkodói felségjogok kiterjesztésével, a földben rejlő kincsek bejelentési kötelezettségét írták elő. A leletanyagból csak a legszebb, legkülönlegesebb darabokat őrizték meg, a többit beolvastották. Egészen 1812-ig kizárólag a bécsi császári gyűjteménybe vándoroltak a megőrzendőnek ítélt leletek. A Kunsthistorisches Museumban látható ma is például az 1799-ben Nagyszentmiklóson előkerült huszonhárom aranyedényből álló kincs.

A régészettudomány hazai intézményesülése a 18. században az *Érem- és Régiségtani Tanszék*, majd a Széchenyi Ferenc által 1802-ben megalapított Magyar Nemzeti Múzeum működésével vette kezdetét. A múlt emlékeinek tervszerű felderítésére és ápolására 1858-ban jött létre a MTA Archaeologiai Bizottmánya, amely a Magyar Nemzeti Múzeummal és a kialakulóban lévő vidéki egyesületi, múzeumi hálózattal kezébe vette a hazai régészet ügyét a kiegyezés után. Az Archaeologiai Bizottmány megszervezte és a gyakorlatban is végezte a véletlenül előkerülő leletek gyűjtését, a lelőhelyek hitelesítését. Átfogó szakmai terveket fogalmazott meg, ásatásokat támogatott, anyagfeldolgozást végzett, publikálási tevékenységet folytatott, a régészetet népszerűsítette és 1872-ig ellátta a műemlékvédelmi feladatokat, ekkor ugyanis megalakult az önálló országos műemléki bizottság.

A műemlékek védelméről szóló 1881. évi XXXIX. törvénycikk elrendelte a történeti vagy művészeti jelentőségű, a földben vagy a föld felszínén levő építmények felfe-

dezésének bejelentési kötelezettségét, és lehetővé tette az ásatás helyszínének kisajátítását. Ötven évvel később az 1929. évi XI. törvénycikkben kimondták, hogy a közgyűjtemény számára fontos régészeti leletet le is lehet foglalni; a törvény kiterjesztette az ásatás fogalmát a régészeti, a történeti, az antropológiai és az őslénytani leletek felkutatására is és szabályozta a feltárási jogosultak körét.

A második világháború után hozott 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet szerint a földben nyugvó régészeti leletek állami tulajdonba kerültek. A földek állami, illetve szövetkezeti tulajdonba vételével a régészeti lelőhelyek megközelítése, illetve a tulajdonossal történő megegyezés egyszerűbbé vált. A felgyorsult ütemben zajló állami építkezéseknél lehetőség nyílt az építési munka felfüggesztésére a leletmentés időszakára, természetesen csak addig, amíg a „népgazdaság érdekei” ezt megengedték. Ez történt a dunapenteli (Dunaújváros) több ezer síros bronzkori temető előkerülésekor, pozitív példa a Meggyfa utcai mozaikos római villa, melyet az általános iskola építésekor fedeztek fel és megőrzésére az építési terveket is átalakították.

A megelőző feltárás törvényi szabályozása a beruházási kódexen (45/1961. Korm. rendelet) keresztül kezdődött meg. Kötelezővé vált, hogy minden tervezett építkezés helykijelölési szemléjéről értesíteni kellett a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárát, és meg kellett küldeni az építési terveket, így megvalósulhatott egy-egy terület beépítés előtti feltárása. Az első igazán nagy megelőző feltárások a dunaújvárosi partrendezéshez, a Tisza II. (Kisköre), a Tisza III., és a Bős-Nagymarosnál tervezett vízlépcső építéséhez kapcsolódtak.

Az 1963. évi 9. számú tvr. rendelkezett az *Ásatási Bizottság* felállításáról. A terület azóta is a feltárási engedélykérelmek és ásatások legfőbb szakmai véleményező szerve.

A rendszerváltást követően megszületett 1997. évi CXL. törvény és az ehhez kapcsolódó 9/1999. évi NKÖM miniszteri rendelet, majd 2001. őszétől a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény, illetve a 18/2001. (X. 18.) NKÖM-rendelet szabályozta a régészeti örökség sorsát és a régészeti feltárást. A felelős minisztérium új elnevezése is (*Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma*) hangsúlyozta a feladat fontosságát. Az *MTA Régészeti Intézetének* topográfiai munkája eredményeképpen sikerült az ország 11%-ának felmérése, melynek során közel 10 000 lelőhelyet regisztráltak, s ennek alapján a hazai régészeti lelőhelyek számát jelenleg kb. 100 000-re becsülhetjük.

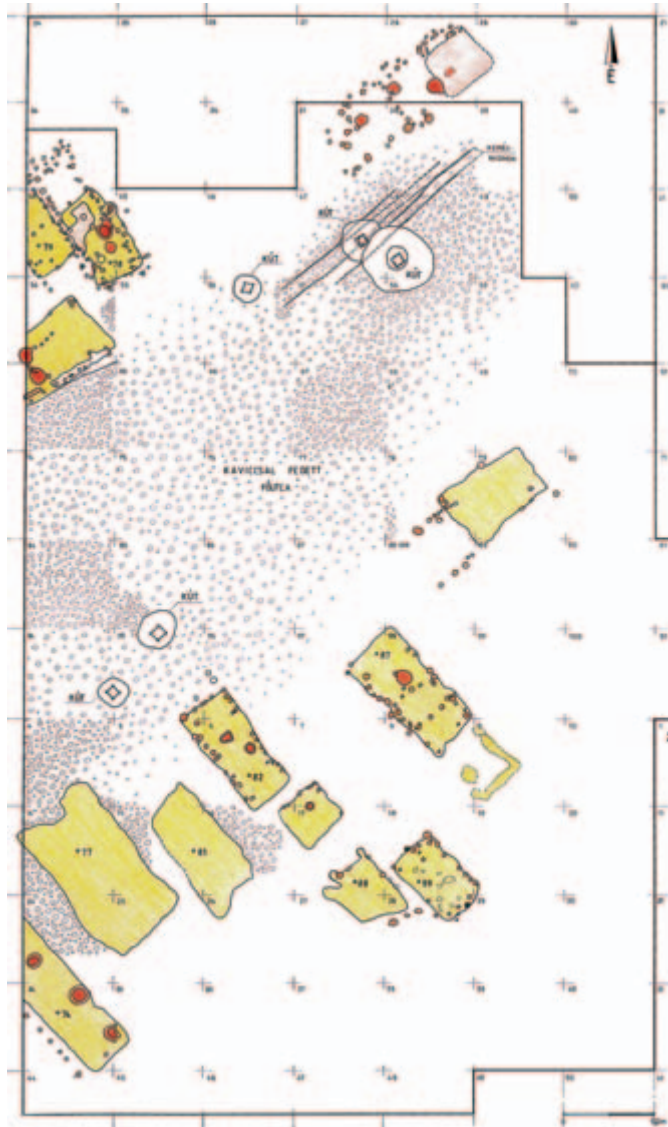
Az 1998-ban új államigazgatási szervként létesült *Kulturális Örökség Igazgatósága* régészeti feladatkörét képezte többek között a lelőhelyek országos szintű gondozása, kezelése, egy egységes, országos régészeti lelőhely-adatbázis felállítása. A számítógépes adatbázis feltöltése 2000. tavaszán kezdődött meg. Az Igazgatóság feladatait a 2001 októberében létrejött *Kulturális Örökségvédelmi Hivatal* vette át.

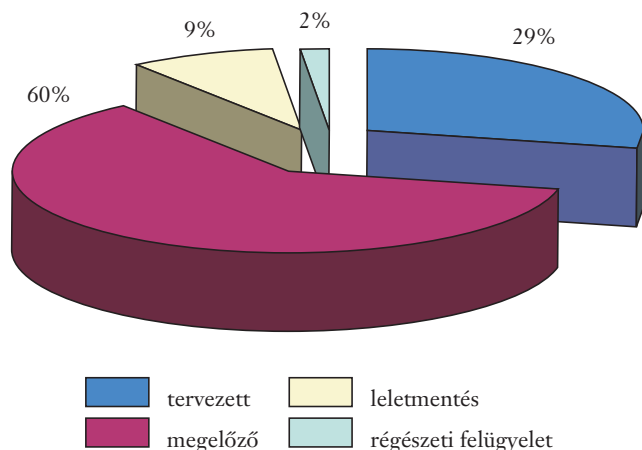
Magyarországon feltárási engedély szükséges ásatáshoz, falkutatáshoz, műszeres lelőhely- és leletfelderítéshez, pl.

a fémdetektor használatához, vagy geodéziai felméréshez, valamint légifelvételhez és terepbejáráshoz is. Engedélyt csak a régészeti gyűjtőkörrel rendelkező múzeumok, a régészeti tanszékkel rendelkező egyetemek, valamint az MTA Régészeti Intézete és a miniszter által felügyelt örökségvédelmi intézmények kaphatnak. Az ásatások szakmai felügyelő szerve a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által működtetett Ásatási Bizottság.

Az ásatások három nagy csoportja a *leletmentés* (váratlanul előkerülő régészeti leletek és jelenségek esetén), a *megelőző feltárás* (tervezett beruházás területén) és a *tervezett feltárás*. Az intézményi kutatási programokhoz kapcsolódó egyéni tervek, illetve a régészettudomány felmerülő kérdéseinek megválaszolása a tudományosan tervezett ásatások során érvényesülhet a legteljesebben, ilyenkor az ásatás helyszínének kiválasztása ennek megfelelően történik. Az építőtől vagy a földtulajdonostól közvetlenül vagy a jegyzőn keresztül értesül a múzeum a váratlan leletek előkerüléséről, és saját költ-

3. Megelőző régészeti feltárás az M3 autópálya nyomvonalán

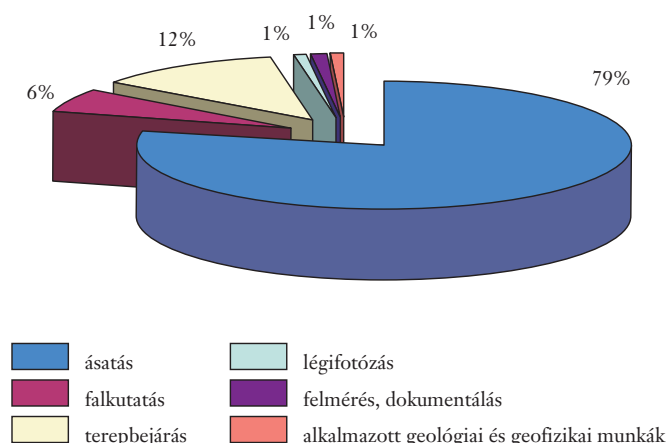

4. Régészeti feltárások típus szerinti megoszlása 2000-ben

ségén azonnal megkezdje a mentést. A múzeumi költségvetés mellett állami támogatás adható az ilyen jellegű feltárások anyagi fedezetének biztosítására. Megelőző feltárásoknál annak kell fedeznie a régészeti feltárás költségét, akinek az érdeke a régészeti örökség elemeinek eredeti helyükről és összefüggéseikből való elmozdítása. A beruházás legalább kilenc ezrelékében határozza meg a feltárára fordítandó összeget a jogszabály. Jelenleg a legtöbb feltárás megelőző jellegű. Egyrészt számos lakóház, irodaház, bevásárlóközpont épül, másrészt rengeteg a nyomvonalas létesítmény, pl. a MOL gáz-, illetve olajcső fektetései, vasútépítések. A legnagyobb állami kezdeményezésű fejlesztés az autópálya-építés.

Az autópályák 100 méter széles sávokban (1997-ig 400 km hosszan) szelik át az országot, kiegészülve a csomópontok, letérők, nyersanyaglelőhelyek, benzinkutak és határátkelőhelyek területével. A következő években gyorsított ütemben további 787 km hosszú gyorsforgalmi úthálózat kiépítését tervezik. A hatalmas méretű, egybefüggő területek megkutatása nagy lehetőséget jelent a tudomány számára (3. kép), ugyanakkor a több százézes nagyságrendben előkerülő leletek új módszerek, technikák beve-

5. Megelőző feltárások típus szerinti megoszlása 2000-ben

zetését teszik szükségessé. 2000-ben a Kulturális Örökség Igazgatósága 390 régészeti feltárára (4. kép) adott engedélyt. A kiadott engedélyek közül 278 vonatkozott ún. megelőző-, leletmentő feltárára vagy régészeti felügyeletre, és mindössze 112 volt a tervezett feltárás (5. kép). A valóságban a megelőző jellegű feltárások száma még több, mivel egy engedély nem csak egy lelőhelyre vonatkozhat, hanem nyomvonalas létesítmények esetében többre is. Ma több, mint 300 főfoglalkozású régész dolgozik Magyarországon, ebből 211 a főállású múzeumi dolgozó, s közülük 78-an dolgoznak Budapesten. A feltárára váró területeken különböző csapatok működnek együtt – főállású és szerződéses munkaviszonyú régészek, asszisztensek, egyetemi hallgatók, kiegészülve a kutatáshoz, dokumentáláshoz, megőrzéshez szükséges egyéb szakemberekkel –, munkájukat a leletek mentése, a lelőhelyek dokumentálása jellemzi a nyugodtabb időszak, a leletek tudományos feldolgozása reményében.

RÉGÉSZETI OKTATÁS ÉS KUTATÁS AZ EGYETEMEKEN

Kalla Gábor

BUDAPEST, EÖTVÖS LORÁND
TUDOMÁNYEGYETEM,
RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

A budapesti régészeti oktatás előzményei még a *Pázmány Péter* által 1635-ben megalapított *Nagyszombati Jezsuita Egyetemre* nyúlnak vissza. Bár régiségügyi oktatásról nincsenek közvetlen forrásaink, valószínűleg már helyet kapott a történelmi stúdiumok között, az egyetem bölcsészettudományi kara gyűjtött régiségeket, érmekeket. Mária Terézia 1777-ben kiadott *Ratio Educationis*-ában a történelem segédtudományai között első régészeti tárgyként megnevezi az éremtant is, önálló éremtani tanszéket állít fel egyetemi régészeti gyűjtemény létrehozásának igényével. Az egyetemet még ugyanebben az évben áthelyezik Budára, a tanszék neve már *Érem- és Régiségügyi Tanszék* lett. Első professzorának a római provinciák hazai régészetét megalapozó *Schönvisner Istvánt* nevezik ki, őt követi 1794-ben *Katančič Péter*. Ezt az időszakot az ókori régészeti stúdiumok és kutatások túlsúlya jellemzi. 1784-ben Pestre helyezték át az egyetemet, az 1815-ben kinevezett *Weszerle József* – modern magyar numizmatika megalapítója – rendszerezte és katalogizálta először a tanszék több ezres éremgyűjteményét, az ókoriak mellett a magyar és az erdélyi, illetve az európai pénzeket is.

1845-ben vált magyar nyelvűvé az egyetemi oktatás, mely az ókori régészet mellett kiterjedt az őskorra és a középkorra is. Igazi nemzetközi színvonalra 1863-tól emelkedett, amikor *Rómer Flóris* magántanárként megkezdte működését az egyetemen. Előadásainak témáit igen széles

6. Banner János
(1888–1971)

körből válogatta, volt köztük művészettörténeti, éremtani és régészeti is. Nemcsak a Kárpát-medence anyagára szorított, hanem bemutatta az európai régészet legújabb eredményeit is. A régészet szinte minden időszakával foglalkozott, nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az egyes témákkal ne csak elméletben foglalkozzon, hanem terepgyakorlatokat is tartson. 1872-ben alakult meg a pesti bölcsészkaron *Henszlmann Imre* vezetésével a *Művészettörténeti Tanszék*, amely a régészeti tanszék számos korábbi feladatát átvette.

Rómer Flórist 1869-ben nevezték ki igazgatónak Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába. Ettől kezdve vált gyakorivá, hogy a tanszék oktatói valamely közgyűjteményben vállaltak szerepet, melynek következményeként a professzorok tudományos munkájukban inkább a múzeumok gyűjteményeire, könyvtárára és műhelyeire támaszkodtak, ezek fejlesztésére az egyetemen kevés erőfeszítést tettek. 1879-től *Torma Károly*, majd 1890-től *Hampel József* került a tanszék élére. Ez idő tájt a tanszék alapvetően a tanárképzés szolgálatában állt, és nem a régész utánpótlás biztosítását tekintette feladatának. A helyzet a pannoni és a daciai provinciális régészet kiemelkedő képviselőjének, *Kuzsinszky Bálint*nak 1914-ben történt kinevezésével változott meg némileg. A két világháború időszakát a régészeti tárgyak oktatásának decentralizációja jellemezte. *Alföldi András* indította el a *Dissertationes Pannonicae* című sorozatot, amelyben a tanszéken született doktori munkákat adták ki. A tanszék elnevezése *A magyar föld régészetének Tanszéke* névre vál-

tozott. 1938-ban pedig *Tompa Ferenc* megalakította az *Ősrégészeti Tanszék*et, az antik görög és római művészet oktatását a *Hekler Antal* vezette *Művészettörténeti és Klasszika Archaeológiai Tanszék* látta el, míg a középkori régészetet a *Gerevich Tibor* vezette *Művészettörténeti és Keresztény Régészeti Tanszék* tanította. A szabad bölcsészképzés értelmében a diákok szabadon választhattak az órák között, és azok, akik régészek akartak lenni, immár sokkal teljesebb és sokoldalúbb képzést kaphattak.

A második világháború utáni időszakot az 1949-es oktatási reform határozta meg. Bevezették az okleveles muzeológusok képzését, ennek egyik ágaként első alkalommal lehetett kiadni régész diplomát. A művészettörténetről levált *Klasszika Archaeológiai Tanszék*re *Oroszlán Zoltánt* nevezték ki professzornak, az *Őskori Tanszék* vezetője a Szegedről meghívott kiváló ősrégész, *Banner János* lett (6. kép), *László Gyula* 1949-től kapcsolódott be az oktatásba. 1957-ben egy újabb oktatási reform alapján a régészet mellé kötelezően egy tanárszakot is kellett választani. *László Gyula* – aki 1967-ben vette át az újraegyesített *Régészeti Tanszék* vezetését – a magyar őstörténetre és a honfoglalás korára vonatkozó régészeti, történeti, nyelvészeti, etnográfiai és antropológiai adatok szintézisének megalkotására törekedett, és ezzel az újfajta, komplex szemléletével maradandó hatást tett a hallgatókra a saját szűkebb tudományterületén kívül is. Utóda *Mócsy András*, a római provinciák régészetének nemzetközi hírű kutatója lett. (7. kép)

7. Mócsy András (1929–1987)

8. Bóna István (1930–2001)

1990-ben újabb reformok következtek, a korábban egyesített Régészeti Tanszék három részre vált szét: megalakult az Ős- és Koratörténeti (Régészeti) Tanszék *Bóna István* (8. kép), az Antik Görög–Római Régészeti Tanszék *Szabó Miklós*, és a Magyar Középkori és Korajkori Régészeti Tanszék *Kubinyi András* vezetésével. A koordinálásra felállították a *Régészettudományi Intézetet*. Az oktatás rendszerére ma is az a régi elv érvényes, mely szerint a hallgatónak öt szakterület, az őskori régészet, a római provinciák régészete, az antik régészet (klasszika archeológia), a népvándorláskori régészet és a középkori régészet közül kettőre kell specializálódniuk. Ez annyiban módosult, hogy a legújabb reform után elterjedt egyszakosság következményeként ma már egyetlen szakág elvégzésével is diplomát lehet szerezni. A régészeti kurzusok mellett lehetőség van a rokon tudományterületek eredményeinek megismerésére; a hallgatók betekintést nyernek a régészetet támogató természettudományos módszerekbe, terepgyakorlaton, feltárásokon vesznek részt, muzeológiai ismereteket sajátítanak el elméletben és gyakorlatban. Az oktatás legutolsó reformjával egy időben az egyetemek visszakapták a doktori címek (PhD) kiadásának jogát. Az új rend ezt egy programon való részvételhez köti, régészeti doktori programot pedig eddig egyedül az ELTE Régészettudományi Intézete akkreditáltott.

A Régészettudományi Intézet megalakulása után a feltárási tevékenységhez kiépült a megfelelő technikai háttér is: raktárak, restaurátor műhely, számítógépes laborok, pl. a térinformatikai labor. Az új helyzetben jelentősen javult a kutatás technikai háttere, az Intézet számos nagy kutatási programban vesz részt, általában hazai vagy külföldi partnerrel együttműködve. Az utóbbi időszak nagy projektjei közül megemlíthető a Mont-Beuvray – Velem–Szentvid (erődített bronzkori–vaskori telep) és Visegrád (középkori ferences kolostor) kutatására irányuló francia–magyar régészeti együttműködés, a régészeti célú légifotó program, az alföldi neolitikus tellkutató program keretében folytatott Polgár-csőszalmi német–magyar feltárás, az angol egyetemmel közösen végzett Felső-Tisza vidéki topográfiai program (UTP), a római kori városásatás a szőnyi (Brigetio) Vásártéren, az M3-as autópálya leletmentési programja, melyeket a külföldi partnerek mellett különböző hazai múzeumokkal közösen folytattunk.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM, RÉGÉSZETI TANSZÉK

Fodor István

Szeged Budapest mellett a magyar régészeti oktatás másik nagy hagyománnyal rendelkező központja. Az itteni képzés előzményei Kolozsvárra nyúlnak vissza. A kolozsvári egyetem alapításának évében, 1872-ben alakult meg az Erem- és Régiségtani Intézet, amely közös keretekben működött az *Erdélyi Múzeumegyesület Erem- és Régiségtárával*. Az Intézet első professzora a római történelem és régészet jeles kutatója, *Finály Henrik* (1825–1898) volt. Már maga az intézményi szervezet is megteremtette az elméleti és gyakorlati oktatás egységének feltételeit. Finály azonban még csak a történeti segédtudományok egyikeként oktatta a régészetet a tanárjelöltek részére, a későbbben híressé vált „kolozsvári régészeti iskola” megalapozása csak az ő halála után, 1899-ben kinevezett *Pósta Béla* irányítása alatt kezdődött el, aki legkiválóbb tanítványait egy-egy szűkebb szakterületre irányította. Így nevelte ki későbbi munkatársait: *Buday Árpádot*, a római felirattan és régészet kutatóját, *Roska Márton*t, Erdély őskorának kiváló ismerőjét és *Kovács Istvánt*, aki az éremtan és a népvándorláskor szakembere lett. Pósta 1910-ben indította meg a kétnyelvű (magyar, francia) *Dolgozatok* című folyóiratot, amely tíz évfolyamot ért meg az újabban előkerült leleteket összegző tanulmányok megjelentetésével.

A román megszállás után Kolozsvárott megszüntették a magyar egyetemet s az 1920-tól Szegeden folytatta működését. 1940-ben Észak-Erdély visszakерülése után a magyar egyetemmel együtt újjászerveződött az Intézet is, a régi keretek között. Vezetőjévé Roska Márton egyetemi tanárt nevezték ki, aki mellett 1940-től magántanári, majd 1944-től ny. r. tanárként László Gyula (1910–1998) oktatott. 1944-ben Roska Magyarországra települt át, László Gyula 1945–1949-ben a *Bolyai Egyetemen* folytatta munká-

ját. Rendkívül népszerű eladásait igen sokan hallgatták s ismerkedtek meg régészeti-néprajzi szemléletével.

A *Régéstudományi Intézet*ben a régészeti oktatás valójában csak Buday Árpád 1924-es áttelepülésével vette kezdetét, aki a szegedi intézet első vezetőjeként ókor-előadásokat tartott. *Banner János* (1888–1971) 1922-től magántanárnaként működött ugyan, de 1928-ig néprajzot, majd őskort adott elő. 1925-ben újraindították a *Dolgozatok* új, szegedi folyamát, amelynek 1943-ig 19 kötete jelent meg, ásatásokkal régészeti gyűjteményt hoztak létre. A régészet oktatása a szabad bölcsészképzés kereteiben valósult meg, az érdeklődő hallgatók speciális kollégiumokat vehettek fel a főbb régészeti korszakokat áttekintő főkollégiumok mellé, s régészetből doktorálhattak.

Banner alkotja meg – aki 1929-től egyetemi tanár, majd 1937-től az Intézet vezetője lett – a két világháború közti időszak egyik legjelentősebb hazai régészeti intézményét. A kutatás előrelépésének egyik zálogát teremti meg a régészeti bibliográfia összeállításával, s a háború alatt megalakított *Kataszteri Intézet* az ország régészeti topográfiájának első kezdeményezése. A háború végén Banner és munkatársai fővárosba költöztek, a jól felszerelt Intézet romokban hevert. 1946-ban ugyan Roska Mártont nevezik ki az Intézet élére, aki egyedül tart meg szinte minden órát, de az ő letartóztatása után 1950-ben a tanszéket megszüntetik.

Az ókortörténet keretében ugyan volt régészeti óra is, de az oktatás csak 1962-ben indult meg újra, amikor *Gazdapusztai Gyula* lett az *Ókortörténeti és Régészeti Tanszék* vezetője. Itt már régészeti speciális képzést igazoló oklevelet kaphattak az érdeklődő hallgatók, akik az óraadóként meghívott *Trogmayer Ottó* és *Bálint Alajos* előadásait is hallgatták. A 70-es évek közepétől számosan kapcsolódtak be a régészsképzésbe azok közül, akik máig is oktatnak. Az előadások és a szemináriumok az európai és a magyar régészet minden korszakára kiterjedtek. Általános régészsképzés indult el, amely ún. ciklikus rendben folyt, tehát tanulmányai során mindenkinek hallgatnia kellett minden órát. Ezek egy részét meghívott előadók tartották, csakúgy, mint a társtudományok (történeti ember-tan, éremtan, művészettörténet) előadásait is. A gyakorlati képzés a múzeumban folyt, a hallgatók részt vettek az eléggé gyakori ásatásokon, s ugyancsak részesei voltak a múzeumban folyó leltározási, nyilvántartási munkálatoknak is. Szakdolgozataikat egy-egy terület régészeti topográfiájából írták, s jórészt írják ma is. Ennek köszönhetően Csongrád megye területének csaknem az egésze elészült.

1988-ban a tanszéken belül *Régészeti Tanszéki Csoport* alakult, melynek vezetője *Fodor István* lett. 1989-ben jött létre ismét az önálló *Régészeti Tanszék*, amely 1997-ig *Trogmayer Ottó* vezetésével működött, akit *Fodor István* követett. A tanszék az egyetem és a szegedi múzeum közös fenntartásában áll, az oktatás is két épületben folyik. **(9. kép)** A régészet ún. B-szakként működik, az előadások gerincét az általános régészsképzés teszi ki, a szakosodást a speciális kollégiumok biztosítják. A hallgatók száma 60–70 fő a négy évfolyamon. Az elsődleges cél olyan múzeumi régész szakemberek képzése, akik előtt nem ismeretlen ezen intézmények működése, s készségük van a gyakorlati feladatok ellátására is. A tanszék eléggé kiterjedt hazai és nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik, a tudományos eredmények közzétételére a múzeummal közösen szerkesztett múzeumi évkönyv régészeti sorozata nyújt lehetőséget.

A hazai felsőoktatási intézmények közül jelenleg a budapesti és a szegedi egyetemen folyik akkreditált régészsképzés, míg a Budapesten működő Közép-Európai Egyetem (*Central European University*) *Medieval Studies* tanszékének oktatási profiljában meghatározó tantárgy a középkori régészet.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM, ÓKORTÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI TANSZÉK

A történelem szakos hallgatók I. évben teljesített általános régészeti kurzus és a Kárpát-medence régészetére is kiterjedő ókortörténeti szigorlat után vehetik föl a *Római provinciális régészeti specializációt*. Ennek neve is jelzi, hogy a fő

hangsúly a római koron van, azonban az órák átfogják a teljes hazai régészetet, a neolitikumtól a késő középkorig. A kilencvenes évek derekától *Fekete Mária*, *Mesterbázy Károly* és *Vaday Andrea* bekapcsolódásával egyre nagyobb szerephez jut az oktatásban az őskori és a népvándorláskori régészet is. Az elkészített és elbírálás alatt álló régészeti szakindítási program négy korszak: őskori, római provinciális, népvándorlás- és középkori régészet, a Mediterraneum régészete oktatását tervezi, a Multidiszciplináris Doktori Iskola ókori programján belül azonban már jelenleg is van mód régészeti témák kidolgozására. A régészeti előadásokon és szemináriumokon kívül kötelező a latin nyelv, a forrásolvasás és az epigráfiai gyakorlat. Az oktatás kiterjed a társtudományokra, a gyakorlati ismeretekre, a lelőhelyfelderítés és az anyagvizsgálat, korhatározás természettudományos módszereire, a muzeológiára. A szakmai gyakorlatot múzeumokban és a tanszék ásatásain lehet megszerezni (Lussonium, Babarc). A pécsi *Janus Pannonius Múzeummal* kötött szerződés keretében 1999 óta elméleti és gyakorlati oktatási és kutatási együttműködés valósul meg, amely a passau-i és az atlantai egyetem kutatóira és hallgatóira is kiterjed. Ezeknek és más kutatásoknak az eredményeit is tartalmazza a tanszéken szerkesztett évkönyv, a *Specimina Nova* kötetei.

A kolozsvári *Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karával* folytatott oktatási együttműködés lehetővé teszi a hallgatók és az oktatók cseréjét. A tanszék kiemelt kutatási programját alkotja az 1993-ban megindított légi régészeti kutatás. A német *Otto Braasch* rendszeres szakmai repülései és a nemzetközi együttműködésben szervezett légi régészeti gyakorlat (1996) és egy műhelygyakorlattal kiegészített konferencia (1997–1998) jelzik a fontosabb állomásokat. A mára már 20 000 felvételt számláló gyarapodó régészeti légifotó-gyűjtemény Magyarország legnagyobb régészeti légifotós adatbázisa, amelynek hagyományos és térinformatikai feldolgozása folyamatban van.

forrás: Vaday Andrea és Visy Zsolt

MISKOLC, MISKOLCI EGYETEM, ŐS- ÉS ÓKORTÖRTÉNETI TANSZÉK

A miskolci egyetem 1996-ban alapított bölcsészkarán a régészeti tárgyak oktatása – a pécsi képzéshez hasonlóan – a történelem szakhhoz kötődik. A *Ringer Árpád* által vezetett tanszék az ún. őstörténet szakirányában oktat régészeti tárgyakat, melyet bizonyos előfeltételek után kulturális és vizuális antropológia szakos hallgatók is felvehetnek. A szakirány elvégzéséhez, melyet az oklevél betétlapja igazol, a diákoknak önálló munkán alapuló, őstörténeti témájú szakdolgozatot kell írniuk és megvédeniük.

Az ősrégészetben belül Magyarországon egyedül itt külön programrész a régibb kőkor (paleolitikum) régészete. A tanegységeket a Paleolitikum, a Neolitikum, a Bronzkor

és a Vaskor előadás és szeminárium, a rokon tudományterületek alapjait oktató vizsgaköteles előadások (Földtan, Bevezetés a kulturális antropológiába, Történeti ember-tan, Antik vallástörténet, Bevezetés a nyelvtudományba, Az őstörténet művészete, A vallás őstörténete, Paleo-humánökológia), valamint a muzeológiai alapismeretek képezik. A Paleolitikum programrészt további általános és módszertani órák egészítik ki. Gyakorlati ismereteket a Földtani–felszínalaktani régészeti terepismertetek című óra és a kéthetes ásatási gyakorlat ad.

forrás: Ringer Árpád

SZOMBATHELY, BERZSENYI DÁNIEL TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA, TÖRTÉNELEM TANSZÉK

Magyarországon először a *Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán* indult régésztechnikus képzés 1994-ben. Célja olyan gyakorlati szakemberek kinevelése, akik a terepen szakszerű segítséget nyújthatnak a régészek számára. Az akkreditációt még nem nyert kétéves képzés a történelem szak szakirányaként működik, vezetője *Ilon Gábor*. Olyan hallgatók vehetik fel, akik történelemből már egy évet elvégeztek. Egy-egy évfolyam létszáma 10–12 fő. Az oktatásban a Magyar Nemzeti Múzeum, az MTA Régészeti Intézete és különböző vidéki múzeumok szakemberei vesznek részt.

A képzés során az elméleti és a gyakorlati tárgyak egyaránt helyet kapnak, az ún. tematikus blokkok a következők: Múzeumi nyilvántartás-leltározás; Leletfelderítés (geofizika, légifotó, terepbejárás); Ásatásmódszertan; Dokumentációk, Komplex módszerek a feltárásokon; Könyvsanyagok és kőeszközök; Történeti növénytan; Történeti állattan, Malakológia; Történeti embertan; Archeometria; Kísérleti régészet; Restaurátori munka. A tanásatások a Savaria Múzeum ásatásain folynak, mindenki számára évenként két hét gyakorlat kötelező.

forrás: Ilon Gábor

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A RÉGÉSZET

Bálint Csanád

Az 1825-ben a magyar nyelv és kultúra ápolására alapított *Magyar Tudományos Akadémia* egyik legelső tudományos bizottsága volt az Archaeológiai Bizottmány. Mára a tudomány általános fejlődésével párhuzamosan és a világszerte elharapódzó utilitáriánus szemlélet következtében a régészet elvesztette korábbi pozícióját, s a többi humán tudományhoz hasonlóan egyre többet kell a fennmaradásért, illetve az azt lehetővé tevő finanszírozásért harcolnia.

TUDOMÁNPOLITIKA, KIADÓI TEVÉKENYSÉG

Az MTA 1950 és 1990 között a – gyakran változó nevű – kulturális minisztérium mellett a régészet másik fő finanszírozója volt; nem-akadémiai intézmények nagy ásatásait (pl. Felgyő, Kölked, Magyarhomorog, Zalavár), kutatók tanulmányútjait és külföldi kongresszusokon való részvételüket is támogatta. A rendszerváltozás a hazai tudományos életben új pénzügyi kereteket, ezáltal új helyet és szerepet jelölt ki az MTA számára. Így ma a régészetben minden főbb tevékenység (nagy ásatások, könyvkiadás, tudományos műhelyek, rendezvények) egyenletesen oszlik meg a főbb intézménytípusok (múzeumok, egyetemek, akadémiai intézet), valamint a főváros és a vidék között. Mindeközben – a hazai finanszírozási rendszerben egyedülálló gyakorlatként – az MTA által kínált különféle pályázatok továbbra is nyitva állnak minden hazai kutató előtt (akadémia-támogatott kutatási programok, Akadémiai Kutatási Pályázat, Bolyai-, Sasakawa-ösztöndíj). Kezdeményezőkézség esetén az MTA vidéki bizottságai otthont és keretet biztosítanak régészeti tematikájú rendezvényeknek, munkabizottságoknak (pl. Pécs, Veszprém). Az MTA hosszú távon is meg kívánja őrizni kutatóhálózatát. A jövő tudománpolitikai feladata az EU-pályázatokba való bekapcsolódás, valamint a regionális együttműködések fokozása lesz, a nemzeti igények és sajátosságok megőrzése közepette.

Az MTA adja ki a két legnevesebb folyóiratot (*Archaeologiai Értesítő* [1868/1869 óta], *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* [1950] óta), működteti a *Régészeti Bizottságot* és támogatja a *Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatot*. 1951-től kezdve az Akadémiai Kiadónál jelentek meg a központi sorozatok (*Archaeologica Hungarica* [1951 óta], a *Régészeti Tanulmányok* [1962–64], a *Studia Archaeologica* [1963–81], a *Fontes Archaeologici* [1973–92]), kézikönyvek (*Az őskor régészete*, 1965; *Pannonia régészeti kézikönyve*, 1990; *Römische Inschriften Ungarns* [1972–1984]), korpuszok (kelta: 1987–99; avar: 1975–95; honfoglaló: 1983), *Magyarország Régészeti Topográfiaja* [1966–1998], régészeti bibliográfiák [1954–1999]). Az 1996-ig – az MTA sajátjaként működő – Akadémiai Kiadó a magyar régészet legfontosabb publikációs fóruma volt. Az MTA ma is rendszeresen támogatja régészeti tárgyú könyvek kiadását.

TUDOMÁNYOS MINŐSÍTÉS

1949-ig az egyetemi előmenetelre épült a tudományos minősítés (egyetemi doktorátus, magántanári habilitáció), ezt követően a „kandidátus” és a „tudományok doktora” cím bevezetésével – az egyetemi doktorátus egy évtizedig tartó eltörlése után – egy hibrid (európai és szovjet típusú) minősítési rendszer jött létre. Szinte kezdettől fogva voltak törekvések arra, hogy az MTA kebelében működő *Tudományos Minősítő Bizottság Régészeti, Művészettörténeti és Építészeti*

Szakkbizottságának tagjai között elismert szakmai tevékenységet folytató kutatók legyenek; összetételében az 1970-es évektől kezdve egyáltalán nem játszottak meghatározó szerepet a politikai szempontok. Ugyanezen időszakról kezdve a Szakkbizottságban kiegyensúlyozottan voltak képviselve a különféle intézménytípusokban, valamint a fővárosban és vidéken dolgozó szakemberek. A Szakkbizottság a rendszerváltozásig hallgatólagos közmegegyezéssel törekedett arra, hogy a kandidátusi címre csak az egyetemi doktori fokozat megszerzése után lehessen pályázni. Ma az egyetemeken elnyerhető PhD-cím „fölött” és az egyetemi habilitáció „mellett” egyedül az „Akadémia Doktora” titulus áll. Az utóbbival kapcsolatos eljárást a törvény szerint az MTA kebelében működő *Doktori Tanács* – az MTA Történeti és Filozófiai Osztályával, valamint a Régészeti Bizottsággal együttműködve – bonyolítja le.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

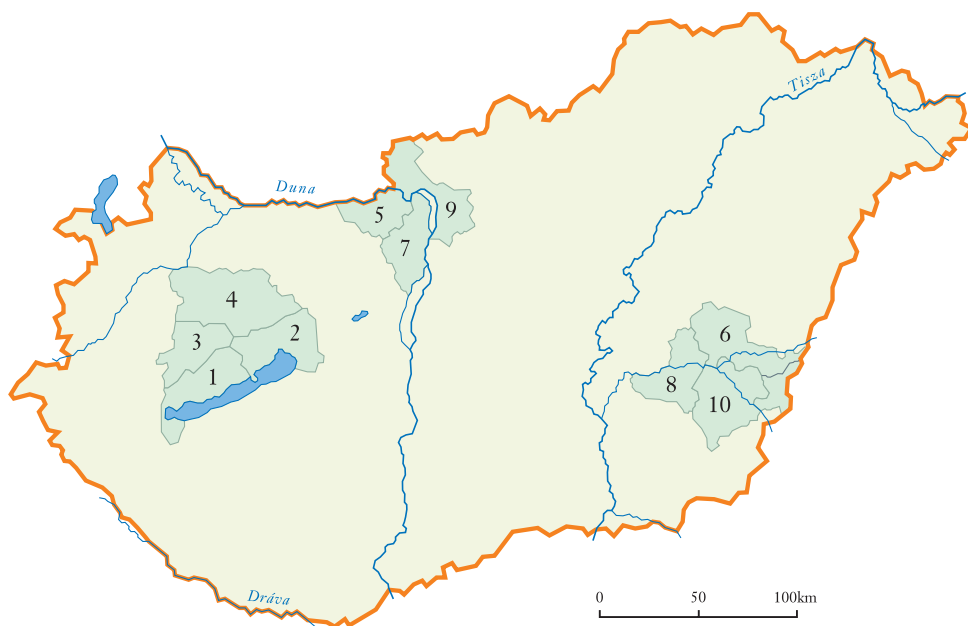
Az MTA fennállása óta a tagjai sorába választott régészek száma tekintélyes, listájuk sokaknak szolgálhat meglepetéssel (ld. a fejezet címlapján.) Az 1949-ben tagságuktól politikai okból megfosztottak, illetve tanácskozó taggá visszaminősítettek jogait (Alföldi András, Fettich Nándor, Láng Nándor) 1991-ben visszaállították. Jelenleg a régészetnek 3 akadémikusa van: *Szabó Miklós* rendes tag, *Bálint Csanád* és *Kubinyi András* levelező tagok, *Szabó Miklós* ezen felül a Francia és a Katalán Tudományos Akadémia, *Török László* a Norvég Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja.

KÖZTESTÜLET

Az 1994. évi akadémiai törvény óta minden tudományos fokozattal rendelkező kutató egyszerű nyilatkozattal az MTA köztestületi tagja lehet. A köztestületi tagok titkos szavazással 200 küldöttet jelölnek az MTA közgyűlésébe (jelenleg a régészet küldötte: *Kovács László*). Folyamatosan napirenden szerepel a köztestületi tagság és a küldött státusz szerepének növelése.

MTA RÉGÉSZETI INTÉZETE

Az MTA Régészeti Intézete (létrejötték: Kutató Csoport) *Gerevich László* vezetésével 1958-ban alakult meg (1967 óta: Intézet), ami kb. egy évtizedes lemaradást jelentett a kelet-európai országokban lezajlott fejlődéshez viszonyítva. Az egész magyar régészet helyzetére és megítélésére kihatással volt, hogy az Intézetnek a kelet-európai testvérintézetekkel összehasonlítva mindig is a legszerényebb pénzügyi támogatással kellett számolnia. A hazai régészetben a kezdeti várakozás után megváltozott általános és szakmai megítélése, amikor néhány vezető szakembernek megszűnt az Intézetben betöltött félállása. A kritikák

10. A Magyarország Régészeti Topográfiája című sorozat megjelent kötetei

1. kötet: A keszthelyi és tapolcai járás (1966);
2. kötet: A veszprémi járás (1969);
3. kötet: A devecseri és a sümegi járás (1970);
4. kötet: A pápai és a zirci járás (1972);
5. kötet: Esztergom és a dorogi járás (1979);
6. kötet: A szeghalmi járás (1982);
7. kötet: A budai és a szentendrei járás (1986);
8. kötet: A szarvasi járás (1989);
9. kötet: A szobi és a váci járás (1993);
10. kötet: Békés és Békéscsaba környéke (1998)

közül az feltétlenül helytálló volt, hogy egyéni kutatási témák emeltek intézményi szintre. Ez a gyakorlat ország-szerte, más tudományokban és intézményekben is általános volt; tény, hogy Közép- és Kelet-Európában a valódi – különösen a hosszú távú – csoportmunka a humán tudományokban ma is ritkaság számba megy. Ebben változás a Gerevich Lászlót fõlváltó *Bökönyi Sándor* igazgatósága (1980–1993) alatt következett be, amikor is az alföldi és a dunántúli mikrorégiós programok ténylegesen együtt dolgozó teamekre épültek. (Mindkét vállalkozás eredményei 2-2 kötetben megjelentek.) Team-munka jelenleg a somogyi autópályás leletmentésen folyik. A kutatók 1 EU, 3 német (DAAD), 3 nagy hazai (Széchenyi-terv), 27 OTKA, 2 AKP, 2 OKTK, 3 NKÖM pályázatot nyertek el, részt vesznek az interdiszciplináris Danubius-projektben.

Az Intézet fő feladatának a Kárpát-medence régészetének a neolitikumtól az újkorig történeti kutatását tekinti, emellett külföldön is folytatott ásatásokat (Szovjetunió, Mongólia, Egyiptom, Olaszország). A jelenlegi tudományos főfeladat forráskiadványok, monográfiák készítése és a nagy ásatások feldolgozása. A kutatók publikációs tevékenysége meghaladja az országos átlagot – minden kutató rendelkezik tudományos fokozattal –, emellett részt vesznek kiállítások rendezésében, ellátják a feltárásaikkal kapcsolatos muzeológiai teendőket, egyharmaduk egyetemeken és a posztgraduális képzésben oktat. Három (volt) hazai Humboldt-ösztöndíjas az Intézet dolgozója, a Deutsches Archäologisches Institut 16 magyar tagja közül 6 az Intézet aktív vagy nyugdíjas kutatója.

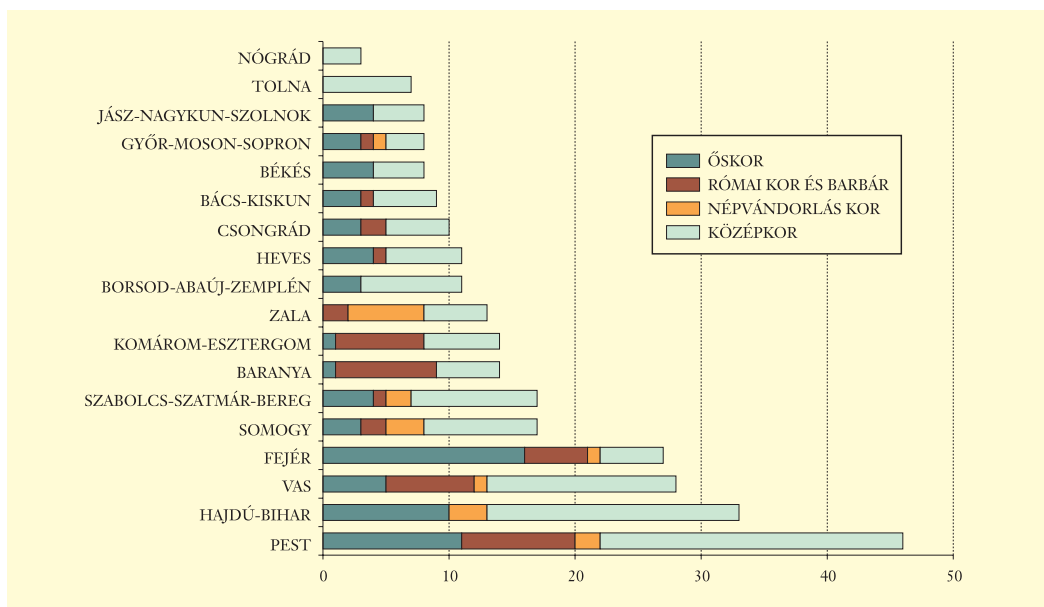
Az Intézetnek létrejött óta egyik legfontosabb feladata volt *Magyarország Régészeti Topográfiájának* elkészítése. A terepbejáráson, helyi levéltári gyűjtésen, raktárrevízió, dokumentáción (új fotók, rajzok, térképek készítése) alapuló munka a területileg illetékes múzeumok régészeivel együttműködve folyt. 10 kötet jelent meg (teljes Veszprém, majd-

nem teljes Békés, valamint Komárom–Esztergom és Pest megye), 3 kötet írása folyamatban van. **(10. kép)** Az intézeti Adattár a Magyar Nemzeti Múzeumé mellett az országban a második legnagyobb, a tárolt ásatási, terepbejárású jegyzőkönyvek, fotók, rajzok, kartonok stb. száma meghaladja az egymilliót; használatát számítógépes adatbázisok segítik. Az Intézet a 60-as években – érzékelve a nemzetközi tendenciát – az országban elsőként vállalkozott a régészethez kapcsolódó természettudományok koordinálására, de ennek végigvitelét személyi és anyagi feltételek egyaránt hátráltatták. A 90-es évek pénzügyi válsága elmúltával az Intézetben a kutatási lehetőségek konszolidálódtak, négyszer történt nagyleptékű könyvtárfejlesztés, a kiadványok megjelenítése folyamatossá vált. (Évkönyv: *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, ill. *Antaeus*, 1970 óta; sorozat: *Varia Archaeologica Hungarica*, 1986 óta).

VÉDETT RÉGÉSZETI LELŐHELYEINK – ÖNKÉNTESK ÉS AMATŐRÖK A RÉGÉSZETBEN

Wollák Katalin

A magyar szabályozásban először az 1929. évi tc. nyilvánította „tiltott területnek” az ásatással érintett régészeti lelőhelyeket, majd az 1949. évi 9. tvr. adott lehetőséget arra, hogy jelentős régészeti – történeti emlékek védelem alá kerüljenek. Az alapelv a későbbi jogszabályokban tovább él (1963. évi 13. tvr., majd az 1992. évi ún. Máltai Egyezmény irányelveit átvéve az 1997. évi CXL. törvény). A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény kimondja, hogy az ismert lelőhelyek a törvény erejénél

11. Védett lelőhelyek megyénkénti megoszlása

fogva általános védelem alatt állnak, a legjelentősebb régészeti emlékeket kiemelt vagy fokozott, a veszélyeztetett lelőhelyeket pedig ideiglenes védelem alá lehet helyezni.

Az ismert lelőhelyek száma 100 000 körüli, ami növekszik, hiszen a még nem kutatott, ún. régészeti érdekű területeken – melyek földrajzi, talajtani, vízrajzi adottságaik miatt alkalmasak lehettek emberi megtelepedésre – újabb lelőhelyek előkerülése várható. A védetté nyilvánítottak száma vidéken 300 alatti, a fővárosban pedig több mint 3000 helyrajzi számot foglal magában. Nemzetközi tendencia, hogy ne csak magukat a lelőhelyeket, hanem a kultúrtáját is próbáljuk megőrizni a történelem során kialakult környezetükkel együtt. E területek növekvő szerepet kapnak a tervezési, fejlesztési folyamatokban, így a

Nemzeti Fejlesztési Tervben, mely többek között a kulturális értékek és a fenntartható fejlődés érdekeit próbálja összehangolni.

A régészeti védelem célja az érintett terület bolygatatlan állapotban való megőrzése, hiszen a kutatási módszerek fejlődésével mind gazdagabb információk állhatnak rendelkezésre. A lelőhelyek vizsgálatánál számos európai országban egyre inkább előtérbe kerülnek a nem roncsoló módszerek: légifotó, geofizikai vizsgálatok és az ezeket kiegészítő terepbejárás. Egy lelőhely védetté nyilvánításáról, megfelelő szakmai előkészítés után a minisztérium dönt rendelet formájában, előírva a terület használatával kapcsolatos elvárásokat, korlátozásokat, majd az adatok az ingatlan-nyilvántartásban is bevezetésre kerülnek. Mind-

12. Romkert távlati képe, Tács-Gorsium

azoknak, akik a területtel kapcsolatba kerülnek, a régészeti-örökségvédelmi szempontokat már a tervezés fázisában figyelembe kell venniük, így elkerülhetők a beruházások későbbi leállítási, ezek idő- és pénzbeli következményei.

Az 1950-es években erőteljes kampány indult a legfontosabb, illetve a legveszélyeztetettebb lelőhelyek védetté nyilvánítására, s ennek következtében – megfelelő előkészítés nélkül – több száz terület került védelem alá. Mivel az adatok legtöbbször nem jutottak el a földhivatalokba, így sem a tulajdonosok, sem a területet a későbbiekben felhasználók a nem szereztek tudomást a védettségről, ezért számos lelőhely elpusztult. Az utóbbi években megindult a védett lelőhelyállomány felülvizsgálata és védelmük feltételeinek biztosítása. Védett területeink nagyobb része a Dunántúlon található, Pest, Fejér és Hajdú-Bihar megyében több mint 30 lelőhelyet tartunk nyilván. Többségük külterületen fekszik, nem a települések belterületén, a védett középkori emlékek száma a legnagyobb (11. kép). Közülük számos egyben nyíltszíni bemutatóhely, szabadtéri múzeum, régészeti park (12. kép), nemzeti emlékhely, konzervált vagy rekonstruált műemlék, míg mások jól érzékelhetők természeti környezetükben: a földvárak, halmok, erődítések, barlangok.

A lelőhelyeket érintő veszélyek közül kiemelkednek a fémdetektorok, hiszen ezek használata következtében a leletek nemcsak kikerülnek az adott régészeti jelenségből és ezáltal történeti környezetükből, hanem kiásásukkal a lelőhelyeket is rongálják. Különösen veszélyeztetettek a már múlt század óta ismert, nagyterjedésű római kori lelőhelyek, melyek komplex feltárása, illetve tényleges őrzése nehezen megoldható. A rendszeres ellenőrzés, a korszerű nyilvántartás, a fenntartható fejlődés szempontjait figyelembe vevő kezelési/hasznosítási terv csökkentheti a zugásatások számát. A leletek állami tulajdonjoga következtében ezek hivatalos kereskedelemben nem foroghatnak, nem kaphatnak kiviteli engedélyt, s mivel csak megfelelő szakmai és intézményi háttérrel lehet feltárást végezni, nálunk nincs ún. kereskedelmi, illetve amatőr régészet, sőt a szabálysértési kódex és a Büntető Törvénykönyv szankcionálja a lelőhelyek fosztogatását, rongálását. Más hagyományú országokban megpróbálják az ilyen jellegű tevékenységet kanalizálni, pl. Angliában 1997 szeptemberében indult a két és fél éves „*Portable Antiquities*” – ingó régiségek program az Örökségi Lottó Alap finanszírozásával, mely a talált leletek bejelentésére sarkallt. Az első év közel 24 ezer fém, kő, kerámia és egyéb lelet bejelentését eredményezte, ezek alapján 5 ezer lelőhelyet rögzítettek.

Magyarországon a múlt századi múzeumi egyletek szerepét napjainkban a város/faluszépítő egyesületek, múzeumbaráti körök, helytörténeti klubok, helyi önkéntesek vették át. A minisztérium forrást biztosít a fontos lelőhelyek, leletek bejelentőinek jutalmazására, támogatja a helyi értékek feltárását, megismerését, bemutatását (*Nemzeti Örökség Program*, millenniumi és egyéb pályázatok). Az önkormányzatokat, intézményeket, magán- és jogi személyeket az örökség megóvásának támogatásáért különböző dí-

jakkal honorálják (pl. Schönvisner-, valamint Henszlmann-díj, Múzeumpártoló Önkormányzat). Az örökségvédelemért felelős intézmény keretén belül kísérlet történt arra, hogy az „amatőr” régészeket megfelelő szakmai instrukciókkal ellátva bevonják a régészeti lelőhelyek megfigyelésébe, regisztrálásába, s ezzel egy helyi informátori rendszer épülhet ki. Emellett megfelelő információt kell biztosítani a védett és nyilvántartott lelőhelyekről a szakemberek mellett a helyi lakosok, az érdeklődők, az önkormányzatok, a tervezők-fejlesztők-beruházók, a döntéshozók részére a hozzáférés különböző formáinak és szintjeinek kialakításával – beleértve az oktatásba/nemzeti alaptantervbe való beépülést. Hiszen a legalaposabban kidolgozott jogi védelem sem elegendő, ha a helyi közösség nem érzi magáénak a történeti-régészeti értékeket, nem törekszik ezek méltó megőrzésére. Egy hosszú távú örökségvédelmi politikának ugyanolyan fontos eleme az ebben való közreműködés, mint a jogi és az intézményi háttér megteremtése.

NYILVÁNTARTÁS ÉS ADATTÁRAK

Rezi Kató Gábor

A régészeti feltárások – végezzék bármilyen korszerű technológiával és alaposággal – bizonyos esetekben véglegesen „megsemmisítik” a feltárt objektumot, így pl. sírt, gödröt, házat. A régész annak érdekében, hogy képes legyen a lehető legnagyobb pontossággal a lehető legtöbb információt begyűjteni a leletekről és a lelőhelyről, kibontja, átmetszi az évszázadok, évezredek óta a földben rejtőző jelenségeket, felszedi a megmaradt tárgyi emlékeket. Arra törekszik, hogy mindez a lehető legkevesebb rombolással járjon, együtt tartja a leleteket és a jelenségeket „in situ” megőrzéssel vagy kiemeléssel, konzervál, helyreállít objektumokat, de lehetőségei korlátozottak. A régész egyik legfontosabb feladata nem is a leletek feltárása vagy értelmezése, hanem a feltárás folyamatának dokumentálása. Régészeti tárgyakat bárki képes „begyűjteni”, de a megfigyelések szakszerű, tudományos rögzítése nélkül az eredmények nem, vagy nehezen értelmezhetők. A pontos dokumentáció elkészítése a feltárásról komoly, időigényes feladat, a szükséges és elégséges rajz, fotó, videó, szöveges információk összegyűjtése, rögzítése igen nagy szakmai hozzáértést és rutint kíván. Az egyre bővülő technikai lehetőségeknek, valamint a régészet elé állított egyre nagyobb feladatoknak köszönhetően (mint pl. az autópálya-feltárások) a dokumentációs eljárások jelentős fejlődésen mentek keresztül a legutóbbi időkben is. Korábban soha nem tapasztalt méretű feltárásokat kell a kor színvonalának megfelelően dokumentálni, bevonva a legkorszerűbb természettudományos és informatikai módszereket, új – az adott feladatra alkalmazható – szisztémákat teremtve.

A régészeti dokumentációkat elsődlegesen azon intézmények adattárjai őrzik, amelyek az ásatást lefolytatták.

13. Lelőhelyek megjelenítése térinformatikai módszerekkel: a Dunakanyar az 1:100 000 léptékű digitális térképen (InfoGraph Kft) Nagymaros, Zebegény, Szob, Börzsönyliget népvándorlás és honfoglalás kori lelőhelyeivel

A múzeumok archívumai természetesen a „modern” ásatások jelentésein túl rengeteg adatot őriznek az adott terület történelmére vonatkozóan. Egy-egy korai alapítású megyei múzeum adattára csaknem olyan fontos információforrás lehet, mint régészeti raktára. E regionális intézmények, főként a megyei múzeumok archívumain kívül néhány „központi jellegű” adattárat emelhetünk ki:

1952-ben hozták létre a Magyar Nemzeti Múzeum *Központi Régészeti Adattárát*. Számos, az intézmény gyűjteményi osztályai által őrzött pótolhatatlan, egyedi irat, múlt és e századi ásatások dokumentumai, leletbejelentések és más régészeti vonatkozású adatok kerültek itt elhelyezésre. Azóta valamennyi, az ország területén végzett ásatásról itt helyezik el a feltárás dokumentációjának kötelees példányát. Ez tartalmazza az ásatási naplót, a feltárás teljes rajz- és fotódokumentációját. Az állomány nagysága ma már meghaladja a 18 000 tételt. Napjainkban a megújult dokumentációs adatokban a térkép kapja az egyik legjelentősebb szerepet. Az 1997. évi CXL. törvény előírta a régészeti lelőhelyek nyilvántartását. Egy országos szintű adatbázis megteremtésének egyik előfeltétele, hogy minden adat ábrázolható pontosságú legyen a megfelelő méretarányú térképeken (13. kép).

A dokumentáció alapján készültek a rövid, néhány mondatos jelentések, ezek képezték az alapját a *Régészeti Füzetek Ser. I.* elnevezésű sorozatnak, amely évente teljes áttekintést ad az elvégzett feltárásokról, míg a *Ser. II.* sorozat eddig megjelent 25 kötete nagyrészt a MNM régészeti kutatásainak feldolgozásait közölte. Az I. sorozat tartalmilag és formailag megújulva jelent meg – *Régészeti Kutatások Magyarországon* (Archaeological Investigations in Hungary) címmel, elsőként az 1998. év feltárásairól – a Magyar Nemzeti Múzeum és a Kulturális Örökség Igazgatósága

közös kiadásában. Az új kiadvány a rövid jelentéseken túl az adott év feltárásaihoz, leleteihez kapcsolódó rövid tanulmányokat is közöl magyar és idegen nyelven.

A Központi Régészeti Adattár az ásatásokra vonatkozó információk mellett igen értékes fotógyűjteménnyel is rendelkezik, mely sok esetben egyedüli információt jelent a felvétel készítése óta már megsemmisült, elveszett tárgyról. Ugyancsak fontos része az adattárnak a magyar régészet kiemelkedő kutatóinak hagyatéki anyaga, mely pótolhatatlan kutatástörténeti forrás. A hagyatéki anyagok publikálása volt az *Adattári Közlemények* címen indított sorozat egyik fő célja. A két kötetet megélt kiadvány 2000-ben új címmel (*Documentationes et Communicationes*), de azonos törekvéssel újraindult.

1998-ig a Központi Régészeti Adattár foglalkozott országos szinten a régészetileg védett földterületek kérdésével. Az archívum anyagát feldolgozó VETE (Régészetileg Védett Területek Adatbázisa) egyike volt az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program egyik első társadalomtudományi adatbázisainak.

A MTA Régészeti Intézete folytatja több évtizede az ország területének régészeti topográfiai munkálatait. Az Adattárunk által őrzött óriási topográfiai adatbázis kiemelkedő jelentőségű, országos viszonylatban is a legnagyobb. Hasonlóan fontos, a főváros területére vonatkozó információforrás a Budapesti Történeti Múzeum adattára. Ásatási jelentéseket tartalmazó önálló kiadvány az *Aquincum – A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései*. Elsősorban a műemléki kutatás és védelem adatait tartalmazza a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal terv- és fotótára és nyilvántartása.

Szakmai szempontból óriási jelentősége van az egyelőre szétszórtan, kisebb gyűjteményekként létező légifotóknak

(a legjelentősebbek: Pécsi Tudományegyetem, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, ELTE Régészettudományi Intézete, MTA Régészeti Intézete). A légifotózás nagy szerepet játszhat a régészeti lelőhelyek felderítésében, illetve az ismert lelőhelyek monitoring-rendszerének kiépítésében. Történeti (1989 előtt) és anyagi okok miatt Magyarországon nem lehetett akkora jelentősége a légifotók régészeti célú készítésének, elemzésének és nyilvántartásának, mint más államokban, de a közeljövőben remélhetőleg egy egységes – ilyen jellegű – központi archívum megteremtése elindíthatja ezt a folyamatot.

A múzeumok gyűjteményeibe kerülnek természetesen a feltárásokra vonatkozó adatok mellett maguk az elsődleges információhordozók, a leletek is. A gyűjteményekben a tárgyak tisztítása, restaurálása után a feltáró-feldolgozó szakember elsődleges feladata a bekerült tárgyak nyilván tartásba vétele. Ez a nyilvántartás kettős feladatot lát el. Egyrészt azonosításra, visszakeresésre alkalmas adatokkal látja el a tárgyat (leltári szám, leírás, fotó stb.), másrészt tudományos feladat is, hiszen a leltárkönyvekben a kutató meghatározza a tárgy feltételezhető korát, funkcióját, a kultúrát, népcsoportot, amely készíthette-használhatta és előkerülésének pontos helyét, amennyiben az ismerhető. Így a tárgy később is összekapcsolható a feltárás dokumentációjával.

A nyilvántartás szabályait a mindenkorai jogszabályok rögzítik, az azonban, hogy a felvett adatok mennyire lesznek időtállóak, leginkább a szakembereken múlik. Az utóbbi évtized ásatásai csaknem megduplázták a leletanyagot, így egyre inkább arra kényszerülnek a szakemberek, hogy az eddig járt hagyományos utak (ásatás, múzeum, restaurátor, fotós, rajzoló, nyilvántartás, feldolgozás, stb.) helyett olyanokat keressenek, ahol közvetlenül az ásatáson végezhető el a leletekkel kapcsolatos elsődleges regisztráció. Mindennek természetesen előfeltétele egy olyan – helyszíni – régészeti bázis megteremtése, ahol elvégezhető az anyag mosása, konzerválása, fotózása, informatikai nyilvántartása.

A múzeumok fennállása óta hatalmas mennyiségű információ halmozódott fel a nyilvántartásokban. A múlt századi, kézzel írt, a fontosabb tárgyakról azonosítható rajzokat tartalmazó leltárkönyvek már maguk is múzeumi tárgyakká váltak. Az információ mennyiségi növekedése, a tárolt adatok jellege már a számítógépek első nemzedékének feltűnése óta arra ösztökélte a szakembereket, hogy ezeket a tudományos nyilvántartásokat adatbázisokba szervezzék. A kb. másfél évtizede megindult munkát számos nehézség hátráltatta, korábban inkább a számítástechnikai problémák voltak meghatározóak (szoftverhardver kapacitás), manapság a szakmai konszenzus megteremtése az, amely a legnagyobb energiát igényli (terminológiák, szótárak, teauruszok felállítása). Számos lelkes szakember épített kisebb-nagyobb adatbázisokat, dolgozta ki egy-egy részterület problémáinak megoldását. A technológiai lehetőségek bővülésével ma már egyre inkább elérhetővé válik egy olyan rendszer megteremtése,

amely kielégítheti mind a nyilvántartási, mind a szakmai igényeket. Ez azért fontos feladat, mert Magyarország területi elhelyezkedésének köszönhetően köztudottan kiemelkedően gazdag régészeti-történeti emlékekben. Ezen emléktárhelyek pontos számbavétele, megőrzése nemcsak nemzeti feladatunk, de jól felfogott érdekünk is. Ahhoz, hogy megakadályozhassuk a régészeti lelőhelyek kifosztását, a konkrét megrendelésre történő műtárgylopásokot, a csempészést, jól működő, gyors, pontos nyilvántartásokra, adatbázisokra, térinformatikai rendszerekre van szükségünk. A digitalizált adatok sokrétűen felhasználhatóak egyéb fontos célokra is, például a legszebb műtárgyak megjelenhetnek a múzeumi honlapokon, CD-ROM-okon, felkeltve a turisták érdeklődését, felhasználhatóvá téve az oktatásban, stb.

A – nagyon közeli – jövő útja: a régészeti adattárak és raktárak kissé poros, ódon hangulatú világában is egyértelmű, hatalmas munkával és nagy befektetéssel archiválnunk, rendszerezniük és feldolgozniuk kell egy közel két évszázados tudásbázist.

RÉGÉSZETI EMLÉKEK HELYREÁLLÍTÁSA, BEMUTATÁSA: RÉGÉSZETI PARKOK, KÍSÉRLETI RÉGÉSZET

Poroszlai Ildikó

A régészeti ásatás a laikusoknak érdekes, de gyakran érthetetlen – nem tudják mire szolgáltak a „lyukak”: cölöpök helyei, az összefüggéstelennek látszó „kőkupacok”: falmaradvány vagy sír építményhez tartozó kőgyűrű, az „amorfi agyagdarabok”: ház vagy más épület omladéka – és még hosszasan lehetne sorolni azokat a jelenségeket, melyeket csak a szakemberek tudnak, vagy próbálnak megfejteni. Az egymást követő régészeti és történelmi korszakok települései, temetkezései, anyagi kultúrája mindig összefügg az adott kultúra/népesség földrajzi helyzetével, az éghajlati viszonyokkal, a gazdálkodási móddal, a nyersanyag-lelőhelyek megközelíthetőségével, a kereskedelmi útvonalakkal, a történelmi eseményekkel, sőt a hiedelemvilággal is. A feltárások után mi történik a lelőhelyen? Mi lesz a sorsa a kőből vagy fából, esetleg agyagból, földből épült objektumoknak, épületeknek, védműveknek, sír építményeknek? Mi a helyesebb: ha fotózás, rajzolás és egyéb korszerű dokumentálás után visszatemetik a maradványokat, vagy ha a helyszíni bemutatás mellett döntenek? Esetleg érdemes-e az építmény egyes elemeit múzeumba vinni, és ott kiállítani? A feltárt emlékek helyszíni bemutatása részben a műemlékvédelem és az építészet, részben pedig a kísérleti régészet feladatkörébe tartozik, egyik esetben sem nélkülözve a restaurátori szaktudást. A műemlékek helyben történő konzerválására és bemutatására a *Velencei Charta* ad irányelveket, amely mindenféle kiegészítést, hozzáépítést restaurálásként értelmez, s elveti a rekonst-

rukciót. Ennek ellenére a rekonstrukció a műemlékvédelemnek (és a vele kapcsolatos régészeti kutatásnak) évek óta vitatott témája: az előkerülési állapothoz képest mennyit szabad hozzátenni a feltárt emlékekhez, hogy az építmények eredeti funkciója, szerkezete, külső megjelenése érthetőbbé váljon. Ma már a műemlékes szakemberek egy része elfogadja a romemlékek hitelességen alapuló rekonstrukciójának lehetőségét úgy, hogy a beavatkozás során semmi ne sérüljön, ne pusztuljon, és a folyamat visszafordítható maradjon.

Az épített örökség rom formájában fennmaradt emlékei, így a középkori és kora újkori építmények jó része esetében *romkert*, *romterület* megnevezés látszik helyesnek, míg a többnyire eredetileg nem szilárd anyagból épült, a kísérleti régészet segítségével rekonstruált maradványok bemutatására a *régészeti park* kifejezés látszik alkalmasnak.

A telepásatókat már régóta izgatja a kérdés: milyenek is lehettek valójában az általuk feltárt épületek? A békési bronzkori tellen előkerült boronaházak rekonstrukciós rajzait *Vargha László* publikálta 1955-ben. *Méri István* az Árpád-kori telepfeltárásoknál dolgozta ki és alkalmazta precíz ásatási és dokumentálási módszereit, majd lakóház-rekonstrukciókat készített – először rajzban, majd méretarányos maketten (Tiszalök-Rázompuszta, Kardoskút-Hatablak). A későbbiekben is főleg rajzos rekonstrukciók születtek elsősorban a neolit és bronzkori telleken előkerült épületekről (Gorza, Herpály, Tiszaug, Túrkeve **(14. kép)**), valamint a honfoglalás és kora középkori veremházakról (Tatabánya, Gergelyugornya, Kerekegyháza). Nagy kérdés, hogy a szép rajzos ábrák alapján fel lehet-e magát a házat is építeni, tudniillik a rekonstrukciós rajzok a legutóbbi időig csak a házak külső megjelenését érzé-

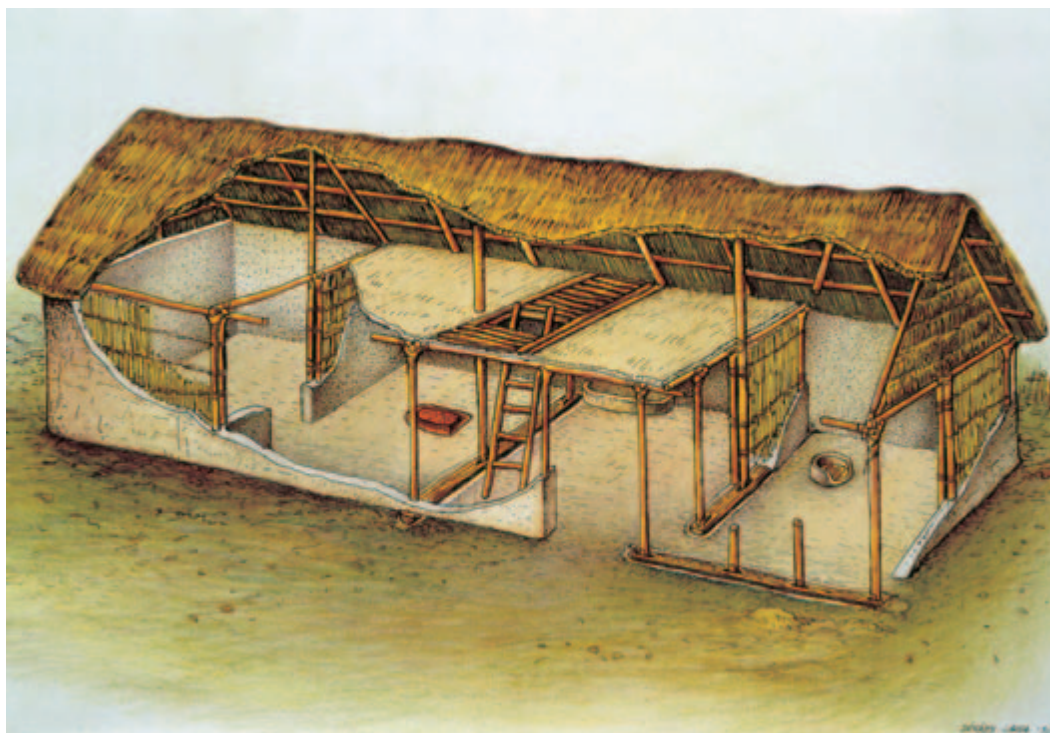
keltették és nem fordítottak kellő figyelmet a szerkezeti elemekre, a statikai követelményekre, melyek építészeti szaktudást is igényelnek.

Bár a rekonstrukciós elképzelések helyességét egyedül az 1:1 méretarányban felépített épület igazolja – a folyamaton belül közbeiktatható lépés lehet a makett. Erre szolgál példaként a késő középkori népi építészet több régészetileg feltárt emlékének rekonstrukciója 1:25-ös maketten (Szentkirály, Visegrád, Sarvaly) és az 1:1-ben felépített házrészlet a Mezőgazdasági Múzeum kiállításán. A következő lépés, amikor az ásatási alaprajzok értelmezésével, régész, néprajzos és építész szakemberek közreműködésével szabadtéren, kísérlet és bemutatás céljából építjük fel méretarányosan az épületeket, kemencéket, műhelyeket stb. Nyugat-európai, elsősorban angol (Butser Ancient Farm) és skandináv (Lejre) példákat szem előtt tartva hazánkban is voltak és vannak ilyen irányú kezdeményezések.

Bándi Gábor a velemi ásatásai kapcsán 1973-ban gondolt először arra, hogy a fellegrárban feltárt késő bronzkori vaskori objektumokat – utcákat, műhelyeket, házakat – visszaépítve tárja a látogatók elé. Ezzel korát meghaladva egy régészeti park alapjait rakta le: 1979–80-ban tűzhegyet, tapasztott falú házakat építettek, útszakaszt rekonstruáltak, a teraszok szélére sövényt fontak. Sajnos anyagi és egyéb problémák miatt ez a kísérlet meghiúsult.

Ópusztaszeren 1996–2000 között 3 Árpád-kori ház épült fel: egy veremház, melynek tetejét nyersbőrből kötött nádtető fedi, *Méri István* kardoskút-hatablakai veremháza földtetővel, és egy felszíni nyeregtetőt építmény fűzfavesszővel kötött lefedéssel.

1997-ben Szarvasgedén, *Gyulai Ferenc* biohistoriai telepén egy másik munkacsoport építette fel egy Árpád-kori

14. Túrkeve–Terehalom, a 4. települési réteg házának rekonstrukciója (Dékány Ágoston és Lacza Márta rajza)

15. A százhalombattai Régészeti Park részlete

veremház rekonstrukcióját az M0-ás autótűt ÉK-i nyomvonalán, Rákospalota–Újmajor területén feltárt objektum alapján.

Jelenleg Magyarországon egyedül Százhalombattán működik a kísérleti és környezeti régészet eredményeit és lehetőségeit is hasznosító, látogatókat fogadó, programokat kínáló *Régészeti Park*. (15. kép) Az Erdre is átnyúló, Százhalombatta–Óváros határában, az érd-battai fennsíkon található lelőhelykomplexum (vaskori földvár és sánc, bronzkori földvár, vaskori halomsíros temető) régészeti és természeti védelem alá vonásán túl, annak látogathatóvá tétele már a 70-es, 80-as évek során felmerült. Sajnos a

szántóföldi művelés és a zártkerti kertészkedés – az impozáns vaskori sánc kivételével – mindenhol veszélyezteti, sőt mára le is rombolta a tumulusok egy részét. A *Matrica Múzeum* szakemberei és a munkájukat segítő Százhalom Alapítvány kuratóriuma több lépcsős tervet dolgozott ki a földvár és a halom bemutatására, az 1990-ben *Holport Ágnes* által megkezdett halom feltárásának eredményei azonban megváltoztatták elképzeléseinket: kivételesen jó állapotban megmaradt, tölgyfából épített folyosós sírkamrát talált. A sírkamra – boronafalás szerkezetű, fagerendákkal fedett „láda” –, a forró faszén-betöltésnek köszönhetően maradt meg jó állapotban. Alját lapos kövekkel rakták ki,

16. A százhalombattai 115. sz. halom belseje az eredeti és a rekonstruált részekkel

melyre hosszában kettéhasított tölgyfagerendák kerültek. A kamrához fedetlen folyosó csatlakozott, itt találták meg a halott hamvait, míg a túlvilágra szánt útravaló (edények, étel, ital) a kamrában volt, melyet gyűrűszerűen kőpakolás övezett, illetve felhordott föld fedett.

Régészek, restaurátorok, építészek, műemlékes szakemberek közös döntésének értelmében született meg az a rekonstrukciós terv (Gelesz András-Lenzsér Ágnes-Mezős Tamás munkája), melynek alapján ma a vaskori halomsír látogatható. Kihasználva a halom szigorú K-Ny-i tájolását, a halmot ebben az irányban, a sírkamra folyosójával párhuzamosan egy folyosóval átmetszették, s a látogató ezen áthaladva szemlélheti meg a halom belsejét: a sírkamrát, a kőgyűrűt, a visszahelyezett eredeti földmetszetet. A sírkamra DNy-i sarka és a fapadló eredeti (konzervált) állapotában látható, a DK-i sarkot, a kamratető egy részét, továbbá a folyosó déli falát az eredetivel azonos fából rekonstruálták úgy, hogy az eredeti részekkel nem érintkezzenek, azokat nem ronszolják (16. kép). A látványt multimédiás programmal egészítettük ki, bemutatva a kort, a lelőhelyet, a vaskori temetési szertartást, majd hang- és fényeffektusok kíséretében magát a halomsírt.

A park területén bronzkorból és vaskorból előkerült házak, melléképületek, kemencék hiteles másolatai épülnék ásatási adatok alapján. Mindehhez környezeti rekonstrukció is társul, melynek célja a középső bronzkori és vaskori természeti és kultúrtáji környezet visszaállítása. A pollen- és ökológiai vizsgálatok alapján az adott két korra jellemző *tatárjuharos lösztölgyes* állományalkotói fái és cserjéi kerülnek visszatelepítésre. A 6 hektáros területen megkíséreljük bemutatni a korabeli táj változatos szerkezetét: legelőt, szántóföldeket, erdősávokat, ligeterdőt. A zöldes kertek a házak körül, a gyümölcsfák a házak közelében vannak.

A parkban az építési kísérleteken kívül az agyag-, kő-, csonttárgyak és -eszközök előállításával és használatával próbálkoznak a szakemberek, illetve restaurátorok, foglalkozásvezetők és múzeumpedagógusok közreműködésével a látogatók, továbbá bronzöntési és gabonatermesztési kísérlet is folyik. Nyaranta több turnusban életmódtáborokat szervezünk, az ún. családi napokon különböző történelmi korokkal (bronzkor, vaskor, római kor, honfoglaláskor, középkor) ismerkedhetnek meg változatos módon a látogatók (kézműves foglalkozások, az itt termesztett búzából lepénysütés, játszóházi program, harci bemutató, szabadtéri színházi előadás).

A fentebb bemutatott kísérleti telepek, régészeti parkok a régészettudomány új területének, a *környezeti és kísérleti régészetnek* a helyszínei. A környezetrégészettel foglalkozók a lelőhelyet nemcsak leletek zárt együttesének tekintik, hanem a leleteket környezetükkel együtt, annak változásában vizsgálják. A kísérleti régészet néprajzi, etnológiai és kultúrantropológiai párhuzamok segítségével a szerszámok, eszközök és edények előállítási módszereire, funkciójára, használatára próbál fényt deríteni. Egy régészeti park tehát komplex, több funkciós helyszín: a tudomány

eredményeit közvetíti a kísérletek, oktatás, nevelés különböző eszközeivel, ugyanakkor, mint épített örökség és természetes környezet a kulturális turizmusba is bekapcsolható.

A magyarországi bemutatóhelyek, parkok, nemzeti emlékhelyek történelmünk fontos színterei (pl. a vértesszőlősi előember telephelye), a római vagy a középkori élet ünnepeit, kultuszait, harci játékait és a mindennapi élet eseményeit felidéző és bemutató, a látogatónak aktív részvételt kínáló helyszínek (így többek között Tác/Gorsium, Budapest/Aqiuncum, Nagytétény, Balácapuszta vagy pl. Visegrád, Diósgyőr, Esztergom) az adott régészeti – történelmi emlék sajátosságainak figyelembe vételével kínálnak maradandó élményt a látogatónak.

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉG ÉS A VILÁGÖRÖKSÉG

Jelen János

A Világörökség Egyezmény keretében létrehozott világörökségi listán több mint 700 helyszín szerepel, e tétel szám 1978 óta gyarapodik. Bár az 1972-es Egyezmény csupán három kategóriát ismer – kulturális, természeti és vegyes helyszínek –, a felvételek szakmai előkészítése, a már felvettek sajátosságainak összehasonlítása számos altípus bevezetéséhez, majd időnkénti felülvizsgálatához vezetett. 1999-ben az Egyezmény által tanácsadóként megnevezett nem kormányközi szakmai szervezet, az ICOMOS az alábbiak szerint csoportosította a felvett helyszíneket: régészeti helyszín, történelmi város (városközpont), keresztény, iszlám, buddhista, hindu, más vallási műemlék, katonai helyszín, tájkép, palota/vár, ipari helyszín, síremlék, építészeti alkotás, szimbolikus helyszín, őshonos/nemzeti jellegű település. E besorolás szerint a régészeti helyszínek száma 133 tétel, a következő regionális megoszlásban: Európa (Törökország is) – 49, Ázsia – 27, Afrika – 26, Észak-Amerika – 14, Közép és Dél-Amerika (a Karib-térség is) – 16, Ausztrália és Óceánia – 2.

Az említett elemzés a már felvett magyar világörökségi helyszíneket Pécs kivételével elsődlegesen nem régészeti lelőhelynek tekintette. Budapest a Várnegyeddal és a Duna két partjának panorámájával, 1987; Hollókő, 1987; Aggtelek és a Szlovák karszt, 1995; az Ezeréves Pannonhalmi Apátság és természeti környezete, 1996; Hortobágyi Nemzeti Park, 1999; Pécs (Sopiana) – ókeresztény sírkamrák, 2000; Fertő-tó/Neusiedler See, 2001; Andrássy út és történelmi környezete, a meglévő budapesti Várnegyed és Dunapart világörökségi terület kiterjesztése; Tokaji borvidék, 2002). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a Világörökség Bizottság, amely a felvételekről döntött, ne ismerte volna el a már felvett magyar világörökségi helyszínek régészeti értékeit, sőt minden magyar helyszín esetében e besorolások leginkább épp az ország történelmének más-más, ma már nemzetközileg elismert típusait jelentik. A városi

(Budai Vár), valamint a történelmi (Hollókő) településszerkezet, az egyedi, korszakokat integráló épített műemlék (Pannonhalmi Apátság), illetve a tájhoz kötődő, természet-átalakító emberi beavatkozások (Pannonhalma környezete és a hortobágyi kurgánok) régészeti jelentőségének elismerését épp a felvételek indoklása, illetve a helyszínnek hivatalos rövid leírása emeli ki.

A világörökségi rendszer – a már említett Bizottság és tanácsadó szakmai szervezetei (ICOMOS, IUCN, ICCROM), az Egyezmény végrehajtásáért felelős titkársági részleg, a Világörökség Központ – több fázisban igen mélyrehatóan elemzi és értelmezi a javaslattevő kormányok által benyújtott nevezési dokumentációt, majd hozza meg végső döntését.

A Budapestre vonatkozó határozat csupán annyit rögzített, hogy „A Bizottság tudomásul vette a megfigyelőként jelenlevő Magyarország nyilatkozatát, mely szerint kormánya nem kíván Budapest látképét aránytalan mértékben érintő építkezéseket végrehajtani.” A Bizottság tevékenységét meghatározó, ún. „Írányelvek” között szerepel, hogy az érintett kormányok minden, a felvett helyszínen végrehajtandó olyan építkezésről, nagyszabású beruházásról, amely érintheti a felvétel indoklásában szereplő értékeket, időben tájékoztatják a Bizottságot. A Budai Várnegyedben, a Szent György téren tervezett kormányzati létesítmények kialakítása, az ezeket megelőző régészeti ásatások, vagy akár a területen belül korábban épített új épületek bizonyosan e kötelezettség hatálya alá esnek. Ennek

tudatában készültek a tervek, illetve a felmerült problémák vizsgálatába időnként nemzetközi szakértők is bekapcsolódtak. Így kapcsolódik össze a régészeti értékek történelmi városrészekben történő feltárása és a világörökségi helyszínek természetes fejlesztési igénye közötti érdek. A cél a megfelelő egyensúly az értékvédelem és a fejlesztési elképzelések között. A helyszín hivatalos rövid leírása egyetlen mondatba sűríti e szempontok együttélését: „Ez a helyszín, együtt az olyan műemlékek maradványaival mint a római város: Aquincum vagy a gótikus Budai Vár, amelyek egyaránt jelentős építészeti hatást gyakoroltak a különböző korokban, a világ egyik egyedülálló városképét alkotja, amely jól szemlélteti a magyar főváros kiemelkedő történelmi korszakait.” Budapest felvételekor még csupán közvetett módon, a panoráma és a városkép jelentőségének kiemelése révén jelentkezett az a felvételi kritérium, amely 1994-től már önmagában elegendő ok a világörökségi felvételhez. Azóta 25 további helyszín épp ezen indoklás alapján nyerte el a világörökségi rangot.

Más módon érvényesülnek a Hollókőre vonatkozó világörökségi elvárások. A rövid leírás így összegzi a védendő értékeket: „E falu egyedülálló példája a tudatosan megóvott hagyományos településnek, amely jórészt a 17. és 18. században alakult ki, s élő példáját nyújtja a 20. századi agrárforradalom előtti vidéki életmódnak.” Komoly feladat a településszerkezet, az ahhoz kapcsolódó paraszti létforma megőrzése – míg a „kultúrtáj” kategóriája főként Európában kedvelt indoklása a kormányok által benyújtott fel-

17. A pécsi világörökségi helyszín

vételi ajánlásoknak, addig a hagyományos településszerkezet világörökségi védelem alá helyezésére elsősorban a kelet-európai és az afrikai régióban történtek kísérletek. A táj-, illetve környezetrégészet, valamint a néprajz és a régészet egyre szorosabb együttműködése olyan szakmai fejlemény, amely remélhetően ezekre a kérdésekre is a korábbinál jobb válaszok megadását teszi lehetővé.

Ezeket a fejleményeket is figyelembe véve került sor az Ezeréves Pannonhalmi Bencés Apátságának környezetével együtt történő felvételére 1996-ban, kiemelve a kultúrtáj és a szellemiség szó szerinti „beépülését” az anyagi kultúra épített és nemzetközi védelemre érdemesnek ítélt emlékeibe. „A helyszín kiemelkedő egyetemes értéke szemlélteti azt a kivételes módot, ahogyan egy korai keresztény monostor szerkezete és felépítése az ezeréves folyamatos használat során alakult. Elhelyezkedése és alapításának korai időpontja egyedülálló bizonyítéka a kereszténység kelet-európai hirdetésének és folytonosságának. Ez a jelölés felhívta a figyelmet a bencés szerzetesekre, akik az országok és népek közötti békéért tevékenykedtek, s így ebben nyilvánvaló módon kifejezésre jut az UNESCO Alkotmányának szelleme is” – fogalmaz az indoklás. A környezet, az épület- és településszerkezet, a tevékenység, s ezek spirituális vonatkozásai együtt szemléltetik azt a korszerű felfogást, ami a világörökségi helyszínek felvételénél a 90-es évek végén érvényesül.

A Hortobágyi Nemzeti Park felvétele körüli események rövid áttekintése a korszerű régészeti felfogás és a világörökség, ezen belül a kultúrtáj, mint a természet adta előnyöket kihasználó ember kiemelkedő teljesítményének, és ugyanezen természeti értékek megóvásának egy másik összefüggésére világít rá. Magyarország először 1988-ban jelölte a Hortobágyi Nemzeti Parkban őrzött értékeket világörökségi védelemre, kizárólag a Park természeti értékeire helyezve a hangsúlyt. Az elutasítás nemcsak a magyar, de több neves külföldi szakember szerint is vitatható volt. A kultúrtáj önálló felvételi kategóriává válásával lehetőség nyílt a kulturális jelölések között ismét számba venni Hortobágy értékeit. A nemzetközi szakértők a jelölés alapos vizsgálatát követően épp a régészeti értékek részletesebb kifejtését kérték a végső döntés előtt. Az indoklás „... a pástortársadalom által létrehozott kultúrtáj túlélésének kivételes példája”-ként emeli ki a „magyar pusztát”. „A Hortobágyi Nemzeti Parkban lévő táj őrzi a több ezer éves hagyományos földhasználat érintetlen és látható nyomait, továbbá szemlélteti az ember és a természet közötti harmonikus kölcsönhatást.”

Az egyetlen olyan világörökségi helyszínünk, amelynek régészeti értékei még közvetett formában sem jelennek meg sem a felvétel indoklásában, sem pedig a hivatalos rövid leírásban, az Aggteleki barlangok és a Szlovák karszt. Ez érthető is, hiszen a Szlovákiával közösen jelölt helyszín világviszonylatban kiemelkedő jelentőségű értéke az az eddig feltárt 712 barlang közül kiemelt 112 barlang, amelyek a földtörténet ma is zajló folyamatainak szemléltetése és a geomorfológiai képződmények jelentősége miatt került

jegyzékbe. Mégsem maradt említés nélkül a Baradl-Domica barlangrendszer, amelyet szentélyként és temetkezési helyként már a neolitikum óta használ az ember. A bükki, pilinyi és Hallstatt-kultúrák leletei jól ismertek, ahogyan az 1447-ből származó huszita falfeliratok is.

A pécsi római kori temetkezések hányatott sorsú jelölése – 1994 óta több alkalommal, eltérő tartalommal próbáltuk a helyszín felvételét biztosítani –, majd sikere jól mutatja a városi régészet jelentőségének növekvő elismertségét (**17. kép**). A felvétel indoklása egyértelműen az ókeresztény sírkamrákat minősíti a világon egyedülálló értéknek. „Sopianae temetkezési sírkamrái és szentélyei ékes bizonyítékai az európai római keresztény közösségek erejének és hitének. Az északi és nyugati római provinciák egyedülálló kora keresztény temetkezési művészetéről és építészetéről kiemelkedően színvonalas és átfogó képet nyújt a sopianaei temető Pécsen.”

MŰEMLÉKVÉDELEM A MEGÚJULT ÖRÖKSÉGVÉDELEMBEN

Fejérdy Tamás

A *műemlék* = *művészeti emlék* fogalma kizárólag ingatlan értékeket ölel fel, részben átfedésben a régészeti örökség egyes elemeivel (épületmaradványok), főleg azonban épületeket és együtteseiket – esetleg köztéri szobrászati alkotásokat. A magyarországi műemlékvédelem a kezdetektől fogva elválaszthatatlan a régészettől. A korai (és ritka) előzményektől eltekintve a műemlékvédelmi gondolat tételes megfogalmazása az Orvosok és Természetvizsgálók 1846. évi kassai vándorgyűlése alkalmából történt meg.

Az intézményes műemlékvédelem 1872-ben, a *Műemlékek Ideiglenes Bizottságának* (MIB) létrejöttével indul. E két dátum között – az önkényuralom idején – az osztrák *Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler*, majd a politikai körülmények változásával (lényegében 1858-tól) a *Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága* foglalkozott a műemlékekkel, melyekről már a korabeli kiadványok, így a Magyarországi Régészeti Műemlékek (*Monumenta Hungariae Archaeologica*) sorozat, illetve az *Archaeologiai Értesítő* tudósítottak. A magyar műemlékvédelem létrejöttének meghatározó három nagy személyisége: Henszlmann Imre (1813–1888), Rómer Flóris (1815–1889) és Ipolyi Arnold (1823–1886) munkásságában is szerepet kap a „tudományos” vagy az „alkalmazott” régészet.

Az 1881. évi XXXIX. tc. az első műemlékvédelmi törvény, ezzel jön létre a *Műemlékek Országos Bizottsága* (MOB). A műemlékvédelem szervezetének változásai ezután kapcsolódnak az ország történelmének alakulásához. A trianoni békekötés után kialakult új körülmények között a MOB-ot *Gerevich Tibor* (1882–1954) korszerű, az olaszországi mintát követő hatékony szakhivatallá szervezi át (1934–1949). A II. világháború, illetve a kommunista hata-

lomátvétele után különféle szervezeti formációkhoz (*Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, Várgondnokság, Építészeti Hivatal*) csapódva inkább kiváló munkatársai, mint az intézményes lehetőségek tartják életben a magyar műemlékvédelmet.

Az 1956-os forradalom után (mintegy a nemzeti-történelmi értékek elismerése irányában tett engedményként) jött létre 1957. április 1-jén az *Országos Műemléki Felügyelőség* (OMF), valamivel később budapesti illetőséggel a *Budapesti Műemlékfelügyelőség*. Az OMF komplex, mintegy 1200 fős műemlékvédelmi- és restaurálási intézménye minden tevékenységet saját szervezetén belül oldott meg, a kutatástól (régészeti és művészettörténelmi kutatások, ideértve a művészettörténészek, építészek, régészek, restaurátorok által, illetve együttesen végzett falkutatásokat is) a tervezésen és hatósági engedélyezésen keresztül az épület-helyreállítások kivitelezéséig, a képzőművészeti restaurálásokig, a történelmi kertek rekonstrukciójáig.

Az 1992-ig eltelt 35 év alatt számos magas színvonalú műemlék-helyreállítás készült el, nemzetközi elismerést is szerezve e szakterületnek – a legjobbak, az igazán eredményesek mindig interdiszciplináris együttműködés során, jelentős kutatói (régész, művészettörténész) részvétellel.

1992-től az *Országos Műemlékvédelmi Hivatal* (OMvH) és intézményei (melyek az OMF átalakításával jöttek létre) látták el a magyar műemlékvédelemmel, és ezen belül a műemlék-helyreállításokkal kapcsolatosan rájuk bízott feladatokat. Műemléki védelem alatt álló épületeket/ingatlanokat, együtteseket, védett területeket érintő régészeti kutatások esetében az OMvH hatóságként járt el, csakúgy, mint a műemléki védelem alá helyezett, vagy műemléki védelem alatt (is) álló régészeti objektum konzerválásának, bemutatásának eseteiben.

A műemlékvédelem mindenkor központi intézménye kötelességszerűen minden védetté nyilvánított műemlék sorsát „felügyelte” és „felügyeli”, ezért, miközben komplex feladatellátásra törekedett, azt saját erőből nem mindig volt képes megvalósítani. Így igen sok esetben elsősorban szervezője, koordinátora volt a műemlékeket érintő munkáknak, más intézményekben működő szakemberek – köztük régészek bevonásával (pl. az ún. királyi központok: Esztergom, Székesfehérvár, Visegrád, illetve római kori emlékek: Tác-Gorsium, Aquincum stb. esetében). **(18. kép)**

Az OMF műemlékhelyreállítás-centrikus működésében a kutatás, így a régészeti kutatások is elsősorban a helyreállítás szolgálatába állítva valósultak meg. Az OMvH és a műemlék helyreállításokkal kapcsolatos operatív feladatok végrehajtására létrehozott szakintézménye, az *Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurátor Központ* (AMRK) által végzett vagy végeztetett régészeti feltárások ilyen értelemben alkalmazott kutatásokként és az esetek nagy többségében *tervátások*ként értelmezhetők. A kutatás ma is sok esetben tudatosan korlátozódik a helyreállításhoz elengedhetetlenül szükséges (pl. járászint megállapítások), illetve elkerülhetetlen (pl. a későbbi munkák után gyakorlatilag hozzáférhetetlenné váló területek, szerkezetek) mértékű

18. A visegrádi királyi palota látképe a millenniumi helyreállítási periódus megkezdésekor és jelenlegi állapotában

feltárásokra, és nem tartalmaz bizonyos kapcsolódó, de a munkálatok érdekében nem feltétlenül azonos ütemben elvégzendő feladatokat (pl. középkori templom melletti temető teljes feltárása).

2001 októbere óta új, egységes szervezet jött létre az ingatlan és az ingó kulturális örökséggel kapcsolatos állami, elsősorban igazgatási, hatósági feladatok ellátására (megőrizve az e munkák tudományos megalapozását szolgáló szakmai területeket is): a *Kulturális Örökségvédelmi Hivatal* (KÖH). Az igazgatási-hatósági munkában ezáltal egymást kiegészítővé és elválaszthatatlanná vált a régészeti és/vagy műemléki védelem alatt álló ingatlan örökségi értékek kezelése. A műemlék-helyreállítások, bemutatások előkészítését szolgáló kutatások egy részét – megtervezett formában – továbbra is a hivatal, illetve az AMRK munkatársai végzik.

A hivatal 1872 óta gyarapodó tudományos archívumai (*Könyv- és kéziratár, Fényképtár és Tervtár*), jelentős kuta-

tási forrásként vehetők figyelembe (pl. az ún. *Rómer-füzetek*). A KÖH részét képező *Építészeti Múzeum* elsősorban építészeti vonatkozású gyűjteményei is szolgálhatnak régészeti szempontból értékes adatokkal.

Az intézmény saját kiadványaival törekszik a kutatási eredmények, forrásadatok közzétételére. A fontosabbak: *A Lapidarium Hungaricum* kötetei, a felügyelőség – majd hivatal – évkönyve a *Magyar Műemlékvédelem* (1960–2002 között 11 kötete jelent meg), a *Művészettörténet–műemlékvédelem*, a *Források* sorozat kötetei, folyóiratként a *Műemlékvédelmi Szemle*, és – főleg a szemle megjelenése előtt – a *Műemlékvédelem* számai. Kiállítási katalógusok tanulmányai és az *Építészeti Múzeum Lapis Angularis* sorozata teszik teljesebbé a felsorolást.

Az alábbiakban a történeti szakaszolásokat követve néhány fontosabb műemlékvédelmi érdekű kutatás kerül felsorolásra. Az Országos Műemléki Felügyelőség jelentősebb régészeti kutatásai voltak: Miskolc-Diósgyőr, vár – *Czeglédi Ilona*; Eger, vár – *Kozák Károly*; Siklós, vár – *Gergelyffy András*, *Czeglédi Ilona*; Szekszárd, templomrom (megyeháza udvarán) – *Kozák Károly*; Szerencs, vár – *Valter Ilona*, *Feld István*; Ozora, vár – *Feld István*.

Az OMvH keretén belül a régészeti munkát a Tudomá-

nyos Főosztály Kutatási Osztályának munkatársai végzik és végzik az új szervezeti keretek között is. Feladatuk elsősorban egy-egy kiemelkedő értékű műemlék hosszabb ideig tartó, általában korábban megkezdett kutatásának továbbvitele volt. Néhány kutatási helyszín: Ják, románkori templom és környezete – *Valter Ilona*; Bátaszék, ciszterci apátság – *Valter Ilona* (**19. kép**); Zsámbék, premontrei rom és környezete – *Valter Ilona*; Pécs, püspökvár, középkori egyetem – *Gerőné Sándor Mária*; Szászvár, vár – *Gerőné Sándor Mária*; Vértesszentkereszt, templomrom – *M. Kozák Éva*; Nyírbátor, vár; Árpád-kori kistemplomok millenniumi programhoz régészeti kutatások – *Balázsik Tamás*, *Bozóki Lajos*.

Az ÁMRK Kutatási Osztálya végzi az előkészítés alatt álló, illetve folyamatban lévő műemlék-helyreállításokhoz szükséges régészeti kutatások nagy részét, ezek között is elsősorban azokat, amelyek esetében ugyanez az intézmény a helyreállítás tervezésének a letéteményese is. Az ÁMRK jelentősebb kutatásai: Városlőd, egykori karthauzi kolostor – *Csengel Péter–Gere László*; Veszprém, veszprémvölgyi apácák kolostora/jezsuita templom – *Juan Cabello*, *Koppány András*, *Fülöp András*; Pannonhalma, Bencés Főapátság – *László Csaba*.

19. Bátaszék, ciszterci apátság a helyreállítás után